

Міністерство освіти та науки України
Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола

Циклова комісія мовно-літературних
дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**Засоби підвищення ефективності роботи з навчальним виданням (на
прикладі довідників для підготовки до ЗНО з історії України)**

Виконала:

студентка групи В-41

відділення комп'ютерних та
видавничих технологій

Скакальська Валентина Миколаївна

Науковий керівник:

кандидат наук із соціальних
комунікацій

Решетука Тетяна Василівна

Оцінка _____

Скакальська В.М. Засоби підвищення ефективності роботи з навчальним виданням (на прикладі довідників для підготовки до ЗНО з історії України). – Рукопис.

Дипломна робота на здобуття кваліфікації молодшого спеціаліста зі спеціальності «Журналістика», Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола: Тернопіль, 2021.

У дипломній роботі досліджено навчальне видання як особливий вид видавничої продукції типологію навчальної літератури та навчальні посібники як вид навчального видання. Здійснено редакторський аналіз чотирьох навчальних посібників для підготовки до ЗНО з історії України за 2018 рік, а саме видавництва «Підручники і посібники», «Літера ЛТД», «Навчальна книга – Богдан» та «АССА». Для детальнішого аналізу охарактеризовано художньо-технічне оформлення та поліграфічне втілення навчальних посібників. Визначено засоби підвищення ефективності роботи з навчальним виданням.

Ключові слова: навчальне видання, навчальний посібник для підготовки до ЗНО, типологія навчальних видань, видавництва, редакторський аналіз, засоби підвищення ефективності.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ.....	8
1.1 Навчальні видання: типологія і окреслення понять	8
1.2 Навчальні посібники для підготовки до ЗНО як вид навчального видання	13
1.3 Огляд ринку навчальних видань для підготовки до ЗНО	18
РОЗДІЛ II РОБОТА РЕДАКТОРА НАД НАВЧАЛЬНИМИ ПОСІБНИКАМИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО	26
2.1 Робота редактора над змістом навчальних посібників для підготовки до ЗНО	26
2.2 Художнє оформлення навчальних посібників	32
2.3 Поліграфічне втілення навчальних посібників	38
РОЗДІЛ III РЕДАКТОРСЬКИЙ АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО	48
3.1 Редакторський аналіз «Історії України: довідника для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк	48
3.2 Редакторський аналіз «Історії України: комплексного видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова	52
3.3 Редакторський аналіз «Експрес-підготовки до ЗНО» Г. Г. Дедуріна ..	56
3.4 Редакторський аналіз «Історії України: міні-довідника» І. І. Панчука	60
3.5 Засоби підвищення ефективності роботи з навчальним виданням	64
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Навчальна література виконує важливі функції в житті кожної людини, як дитини, так і дорослого. Вона збагачує людину знаннями, культурними цінностями, сприяє вихованню особистості, заохочує дізнаватися щось нове, стає порадником та навіть розважає через пізнання нової інформації.

Навчальна література ґрунтується на принципах науковості, доступності, систематичності, логічної послідовності, адресної спрямованості.

Навчальні посібники для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання – це особливий вид навчального видання. Він водночас повинен містити в собі інформацію за весь курс навчального предмету та бути простим для сприймання, допомагати запам'ятовувати учням найважливіше, закривати прогалини в знаннях.

Їх наповнення має швидко і, головне, якісно змінюватись кожного року відповідно до програми ЗНО. І часто через брак часу навчальний посібник не змінюється взагалі, змінюється недостатньо або зміни призводять до втрати логічних зв'язків в тексті, прогалин в матеріалі, неточностей та зменшення ефективності роботи з посібником.

Забезпечення відповідності навчального посібника функціям, які він повинен виконувати залежить від спільних зусиль великого колективу, зокрема автора, редактора, художника, видавця.

Проблеми створення навчальних видань досліджували українські й зарубіжні вчені, зокрема В. Бейлінсон, В. Беспалько, П. Буга, Д. Зуєв, О. Коберник, Т. Ханецька, С. Антонова, М. Женченко, О. Карпенко, М. Тимошик, Н. Черниш, проте конкретно посібники для підготовки до ЗНО не були досліджені. Тому що такий вид видання – це відносно новий продукт на книговидавничому ринку, тому немає стандартів для їх створення та будь яких фундаментальних досліджень.

Сьогодні навчальні посібники для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання є широко розповсюдженими та користуються великим попитом на книговидавничому ринку тому виникла потреба у дослідженні такого виду видань.

Актуальність дипломної роботи зумовлена відсутністю у науковому дискурсі дослідження засобів підвищення ефективності роботи з навчальними виданнями для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання.

Мета дослідження дослідити засоби підвищення ефективності роботи з навчальними виданнями на прикладі довідників для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з історії України.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

- схарактеризувати навчальні видання, окреслити поняття та типологічні особливості;
- описати навчальні посібники для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання як вид навчального видання;
- дослідити ринок навчальних посібників для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання;
- проаналізувати процес роботи редактора над змістом навчальних посібників для підготовки до ЗНО;
- дослідити процес роботи редактора над художнім оформленням навчальних посібників;
- проаналізувати процес роботи редактора над поліграфічним втіленням навчальних посібників;
- здійснити редакторський аналіз навчальних посібників для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання «Історії України: довідника для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк; «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова; «Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна; «Історії України: міні-довідника» І. І. Панчука;
- схарактеризувати засоби підвищення ефективності роботи з навчальними виданнями на прикладі посібників для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з історії України.

Об'єкт дослідження — навчальні посібники для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання.

Предмет дослідження – засоби підвищення ефективності роботи з навчальними виданнями.

У дипломній роботі використані такі **методи дослідження**:

– метод індукції – на основі конкретного про видання зроблено висновок щодо особливостей роботи редактора над навчальними посібниками для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання та про засоби підвищення ефективності роботи з виданням;

– метод порівняльного аналізу було застосовано під час порівняння відповідності навчальних посібників до програми зовнішнього незалежного оцінювання;

– описовий метод дав можливість описати видавництва, які серед свого асортименту містять посібники для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше досліджено засоби підвищення ефективності роботи з навчальним виданням.

Аналіз джерел. Основними теоретичними джерелами вивчення навчальних видань є ДСТУ 3017-2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення, ДСТУ 29.2-97. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл та інших типів середніх навчальних закладів. Поліграфічне виконання. Загальні технічні вимоги. Загальна характеристика навчальних видань, зокрема і навчальних посібників міститься у працях: Капелюшний А. О. «Стилістика й редагування», Тимошик М. С. «Книга для автора, редактора, видавця», Коберник О.М., Ханецька Т.І. «Загальні вимоги до змісту та оформлення навчальних посібників та навчально-методичної літератури: методичні рекомендації для викладачів на основі чинних нормативних документів», Різун В. В. «Літературне редагування», Ярема С. М. «Технічне редагування», Шевченко В. Е. «Художньо-технічне редагування», Черниш Н. «Створення сучасного українського підручника».

Теоретичне значення дослідження у визначені засобів підвищення ефективності роботи з навчальними виданнями.

Практичне значення дослідження полягає у можливості її використання в теоретичних і практичних курсах дисциплін з редагування навчальної літератури, при написанні наукових та дипломних робіт, при створенні навчальних посібників, для фахівців, що працюють на видавництвах.

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (53 позиції) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 115 сторінок друкованого тексту. Основний текст викладено на 67-ми сторінках.

РОЗДІЛ І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ

1.1 Навчальні видання: типологія і окреслення понять

За ДСТУ 3017:2015 «Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» навчальне видання – це «видання, що містить систематизовані відомості наукового або прикладного характеру викладені у зручній для вивчення та викладання формі» [12, с. 10].

Українська бібліотечна енциклопедія зазначає що, це «один із основних засобів навчання і виховання, є невід’ємним елементом освітнього процесу, узгоджується з державними освітніми стандартами, навчальними планами та програмами. Від інших видань відрізняється функціональним та читацьким призначенням, особливостями структури» [47].

Стандартом ДСТУ 2017:2015 також унормовані терміни, якими позначають види навчальних книг в залежності від їхньої ролі в освітньому процесі й характеру інформації вміщеної в них:

- навчальна програма – «навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, порядок вивчення й викладання певної навчальної дисципліни» [12, с. 13].
- підручник – «навчальне видання, що містить в повному обсязі систематизований виклад навчальної дисципліни, відповідає навчальній програмі та має відповідний, офіційно наданий гриф» [12, с. 13].
- навчальний посібник – «навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник і має відповідний офіційно наданий гриф» [12, с. 13].
- навчально-методичний посібник – «навчальний посібник, основним змістом якого є методика викладання навчальної дисципліни (її розділу, частини) або методика щодо розвитку та виховання особистості» [12, с. 13].
- навчальний наочний посібник – «посібник, основним змістом якого є зображення, що унаочнюють предмет навчальної дисципліни» [12, с. 14].

- хрестоматія – «навчальний посібник, що містить літературно-художні, історичні, музичні та інші твори чи уривки з них, які є предметом вивчення у навчальній дисципліні» [12, с. 14].

- практикум – «навчальний посібник, що містить сукупність практичних завдань і (або) вправ із певної навчальної дисципліни, які сприяють засвоюванню набутих знань, умінь і навичок» [12, с. 14].

- робочий зошит – «навчальний посібник, що містить особливий дидактичний матеріал і сприяє самостійній роботі учня під час освоєння навчального предмета» [12, с. 14].

Проте дослідникам така типологія здалася не повною: наприклад Г. Швецова-Водка додає ще текст лекцій, конспект лекцій, методичні рекомендації (вказівки), програма курсу, навчальний довідник, а М. Тимошик – збірник вправ або задач.

Іноземні дослідники О. Гречихін та Ю. Древс пропонують розрізняти за функціональним аспектом навчальні книжки за такими параметрами: програмні, теоретичні, популярні, методичні, інформаційні видання [9, с. 94].

Існують також такі, що посідають проміжне місце між навчальними виданнями та іншими, наприклад, довідковими (навчальний довідник, навчальний тлумачний словник і т. ін.).

Російська дослідниця С. Антонова вважає, що навчальні видання потрібно об'єднувати у специфічні блоки, враховуючи не лише характер інформації, а й цільове призначення кожного виду. Вона поділяє їх на:

- програмно-методичні, які керують відповідними системами літератури,
- навчально-методичні, допомагають організувати роботу викладачів,
- власне навчальні;
- допоміжні видання.

За функціональною ознакою, формується типологія навчальних видань, як компонентів навчально-методичного комплексу, який передбачений «Ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності». За такою типологією видання бувають:

– навчально-програмні, тобто ті, які «регламентують освітній процес із певної навчальної дисципліни, курсу (факультативу, гуртка тощо), визначають цілі та завдання, структуру і зміст навчальної дисципліни, обсяг навчального матеріалу з окремих тем (питань), послідовність їх вивчення; до них належать навчальні плани, програми, календарно-тематичне планування, поурочні плани» [21];

– навчально-теоретичні, а саме «підручники, навчальні посібники, а також тексти та конспекти лекцій із певної дисципліни, або ж будь-якої частини курсу, які застосовуються здебільшого у вищій школі» [21];

– навчально-практичні – «це збірники вправ і задач, контрольних завдань, тестів, практичних робіт і лабораторних практикумів, хрестоматій; ці допоміжні дидактичні матеріали сприяють зміцненню пізнавальних і практичних умінь, прищеплюють навички самостійної роботи» [21];

– навчально-методичні – «методичні рекомендації (вказівки) щодо вивчення предмета (дисципліни, курсу), рекомендації щодо виконання контрольних робіт, розроблення проєктів, підготовки дослідницьких робіт і т. ін.» [21];

– навчально-довідкові – «тематичні, термінологічні словники, навчальні довідники, путівники, визначники і т. ін.» [21];

– навчально-наочні – «альбоми, карти, атласи, таблиці» [21];

– навчально-бібліографічні посібники.

Класифікацію навчальних видань призначених для дітей, наведено також у стандарті СОУ 18.1-02477019-07:2015 (від 07.05.2015) «Поліграфія. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх навчальних закладів. Загальні технічні вимоги». Зокрема, «за принципом вікової категорії читачів виокремлено чотири групи видань:

- для дошкільного віку (для дітей до 6 років);
- для молодшого шкільного віку – призначаються для учнів початкових класів, тобто дітей віком 6–10 років;
- для середнього шкільного віку – адресуються учням 5–8 класів, яким виповнилося 11–14 років;

– для старшого шкільного віку – розраховані на підлітків 9–12 класів, а також абітурієнтів віком 15–18 років» [44].

Відповідно, логічно виділяти навчальні видання також за видом освітніх закладів, для яких вони призначені: дошкільної освіти, початкової школи, загальноосвітньої школи, професійно-технічної освіти, фахової передвищої та вищої освіти.

Залежно від особливостей характеру інформації у згаданому стандарті виокремлено: «підручники, навчальні посібники та практикуми, які, відповідно до широкого тематичного діапазону навчальних дисциплін, що вивчаються в усіх типах закладів освіти, можуть бути гуманітарними (з мови, літератури, психології, історії, суспільствознавства і т. ін.); математичними (з математики, алгебри, геометрії, інформатики, логіки і т. ін.); природничими (з біології, хімії, природознавства, фізики, астрономії і т. ін.); спеціальними (з медицини, механіки, радіотехніки і т. ін.)» [44].

Навчальні видання класифікують також і за іншими ознаками, зокрема: за способом виготовлення (друковані та електронні); за носієм інформації (паперові, магнітні, оптичні та опубліковані в електронній комп'ютерній мережі, тобто мережеві видання); за знаковою природою інформації (текстові, картографічні, образотворчі, нотні (поліграфічні та електронні), мультимедійні (тільки електронні); за особливостями зовнішнього вигляду (кодекс (поліграфічні та електронні видання), CD-ROM, онлайн (тільки електронні видання)).

Формат та ергономічні показники навчальних видань для дітей (розмір навчальної книжки, якість поліграфічного виконання та виготовлення і друкування наочно-ілюстративного матеріалу; дотримання санітарно-гігієнічних вимог (розмір шрифту, якість паперу, добір кольорів, вага тощо), а також художнє оформлення і поліграфічне виконання (гарнітура і розмір шрифтів, формат видання, ілюстративний матеріал, способи скріплення, вид оправи тощо) регламентуються СОУ 18.1-02477019-07:2015 (від 07.05.2015) та ДСанПіН 5.5.6-138-2007 (від 09.02.2007) «Державні санітарні норми і правила.

Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей» і залежать від виду навчального видання і його потенційної читацької аудиторії.

«Офіційне визнання відповідності навчальної літератури вимогам державних стандартів освіти, державних санітарних правил і норм, гігієнічних нормативів, інших нормативних документів реалізується через процедуру експертизи якості та надання відповідного грифа центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, закладу освіти чи наукового закладу про офіційне затвердження, а також відомостей про проходження визначеного порядку рецензування» [47].

До проведення незалежної наукової експертизи навчальної та методичної літератури (крім літератури для вищої освіти) залучається Національна академія педагогічних наук України. Вона надає висновки щодо доцільності використання літератури в освітньому процесі, ці висновки є обов'язковими для розгляду органами державної влади та органами місцевого самоврядування під час прийняття відповідних рішень.

Функції навчальних видань поділяють на два блоки: головні та допоміжні.

«До головних функцій відноситься:

- управління процесом засвоєння зміст освіти. Вона визначає добір, акцентування, розташування усього навчального матеріалу відповідно до змісту навчальної програми;
- інформаційна. Вона відбиває сутність навчальної книги, як носія змісту освіти, що вкладено за допомогою друкованого слова, ілюстрацій тощо.
- систематизаційна. В навчальній книзі матеріал зводить розрізнені знання, встановлює їх єдність» [41, с. 8].

Дослідник Л. Серeda вважає, що «до допоміжних функцій навчальної книги належать:

- трансформування – функція полягає в вмінні учнів переносити отримані знання на реальне життя;
- стимулювання – навчальна книга повинна підвищувати цікавість до читання, мотивувати до навчання;

- координаційна – посилання на інші частини навчальних посібників;
- функція здійснення моніторингу та самоконтролю – ця функція сприяє раціональній організації навчальної діяльності, самостійного оволодіння знаннями та вміннями;
- функція раціоналізації – вона орієнтує на заощадження часу;
- функція самоосвіти – добір способів подання та структурування матеріалу навчальної книги. Її службова частина повинна забезпечувати ознайомлення з усіма можливими джерелами та способами оволодіння знаннями та вміннями;
- виховна – ця функція полягає у впливі навчальної літератури на почуття і на свідомість людини;
- синтезуюча – передбачає формування наукового світогляду» [41, с. 9];.

Отже, в сучасній видавничій практиці існує декілька типологій навчальних видань в залежності від їх різних характеристик. Функції навчальних видань забезпечуються апаратом видання, а також відбором, особливими обробкою і представленням навчального матеріалу. При підготовці навчальних видань необхідно враховувати типологічні характеристики видання, а також комплексні характеристики, що лежать в основі розробки моделі кожного видання.

1.2 Навчальні посібники для підготовки до ЗНО як вид навчального видання

В сучасній видавничій практиці немає стандартизованого визначення навчального посібника для підготовки до ЗНО, тому ми можемо запропонувати таке визначення: навчальний посібник для підготовки до ЗНО – це навчальне видання, що містить теоретичні відомості з усіх тем з певного предмета, які виносяться програмою ЗНО, і містять практичні завдання, як відповідають змістові і структурі екзаменаційних білетів.

Головними його ознаками є наочне і доступне викладення матеріалу, яке дозволяє швидко знайти потрібну інформацію, усунути прогалини в знаннях і в найкоротші терміни повторити великий обсяг інформації.

Навчальний посібник являє собою складний системний об'єкт, що володіє певною структурою. При підході до його створення як складної і багатофункціональної системи потрібно враховувати, що структура навчального видання, наявність в ній конкретних структурних елементів визначаються його конкретним змістом, безпосередньо пов'язаного з його функціями [37, с. 32].

Під структурним компонентом навчального посібника розуміють необхідну систему елементів, яка знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими компонентами, володіє певною формою і здійснює свої педагогічні функції лише їй притаманними засобами.

«Навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал має бути пов'язаний з практичними завданнями, в книзі повинні прослідковуватись тісні міжпредметні зв'язки» [17, с. 13].

Додаткові тексти залучаються автором в навчальне видання для підкріплення і поглиблення положень основного тексту. Цей матеріал може виходити іноді за рамки програми дисципліни, але він допомагає краще зрозуміти матеріал або ж встановити причинно-наслідкові зв'язки між ним [41, с. 36].

«Пояснювальні тексти містять необхідний для розуміння і найбільш повного засвоєння навчальний матеріал. Саме ці тексти є незамінним засобом організації та здійснення самостійної навчальної діяльності. До них відносяться примітки, словники, роз'яснення» [41, с. 37].

Чи не найважливішою вимогою до посібників для підготовки до ЗНО є повнота фактичного матеріалу. Адже такий посібник повинен вміщати в собі весь важливий матеріал з всього курсу вивчення предмету.

Фактичний матеріал повинен перевірятися на достовірність, повноту та доцільність. У навчальних посібниках не може бути не точних, не достовірних або будь-яким чином спотворених фактичних даних. Повнота важливий

критерій, не потрібно перевантажувати текст посібника лишньою інформацією, яка лише ускладнить сприйняття тексту та завадить учневі сконцентрувати на важливій інформації. Перевіряючи текст на доцільність редактор повинен перевіряти чи вимагається ця інформація програмою ЗНО.

Відповідність програмі ЗНО теж дуже важливий критерій. Щороку Міністерство освіти і науки України публікує програму ЗНО результатів навчання з кожного предмету. В ній вказано перелік тем, понять і потрібних вмінь учня для успішного складання іспиту. Метою навчального посібника є вмістити в собі всю потрібну інформацію і дати всі потрібні вміння.

Важливою є культура видання. Це перше на що звертає увагу читач. До культури відноситься шрифт, зручний формат, якість паперу і палітурних матеріалів, характер ілюстрацій, виділень і таблиць. Часто при створенні навчальних посібників є визначальним фактор економії, і ми отримуємо посібник незручного формату, дуже дрібного шрифту, який не сприймається, відсутність або погана якість ілюстрацій. Наприклад на ЗНО з історії України наводиться фото важливих персоналій або культурних пам'яток нашої країни і відсутність або погана якість зображень в посібнику, може завадити учневі обрати правильну відповідь.

Одна з головних вимог до навчального видання, на думку Д.В. Чернілевського, це – «цілісність і оглядовість змісту його основних блоків. Цілісність і оглядовість - це взаємопов'язані категорії, що мають свої самостійні ознаки. Цілісність глави не завжди веде до їх оглядовості (наприклад, якщо в розділі дуже багато параграфів), як і оглядовість не завжди передбачає цілісність» [49, с. 226].

Цілісність глави по складу позначає, що вона включає всі елементи змісту освіти (знання, способи діяльності, зміст та інші зв'язки між його елементами); всі відповідні програмні питання; всі процесуальні елементи, необхідні для засвоєння предметного змісту.

Глава навчального видання повинна мати відповідну розбивку на частини, що сприяє доступності та привабливості візуального сприйняття матеріалу.

При складанні змісту глави навчального посібника Д.В. Чернілевський пропонує керуватися такими принципами:

- в розділі повинно бути в явному вигляді відображено співвідношення між матеріалом, вказане і виражене логічне ядро глави, логічні блоки і їх взаємозв'язки;
- матеріал повинен будуватися по дедуктивно-індуктивного принципу - від загального до конкретного, потім знову до загального, що відповідає закономірності осмислення: синтез - аналіз - синтез (загальне початкове і загальне кінцеве відрізняється одне від іншого);
- в кожному розділі доцільно наявність таких елементів, як вступ, висновок, узагальнююче повторення, завдання в кінці.

Текст навчального видання повинен містити матеріали процесів і методів наукової систематизації, класифікації, узагальнення емпіричних даних – тобто всіх тих складових, які формують основу теорії.

У виданні необхідно проєктувати види діяльності учнів, які пов'язані з формуванням умінь і прийомів систематизації. Для реалізації цієї складової діяльності повинні бути вправи на порівняння, аналіз вибору, виділення головного і диференціювання неголовне навчального матеріалу, установка взаємозв'язків, угруповань, класифікація та узагальнення елементів навчального матеріалу.

Ці функції можуть виконувати спеціальні тексти, які містять проблемні завдання і зразки їх вирішення. Для такої мети можуть служити завдання на складання класифікаційних схем, таблиць, які систематизують засвоєння знань з виділенням параметрів змістовних і структурних зв'язків.

«Крім текстового вираження навчальної інформації в посібниках, важливе місце належить і іншим структурним компонентам, що сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, систематизації ними знань за допомогою візуально-образного сприйняття» [49, с. 317]. До таких компонентів систематизації знань відносяться ілюстрації різних видів, схеми, графіки, таблиці, які ілюструють зміст проблеми.

Систематизації знань сприяють типові схеми, що ілюструють зміст необхідного блоку взаємопов'язаних питань у вигляді алгоритмів розрахунків, розкриття теорії, законів і закономірностей, проведення або опис експериментів.

Наступним структурним елементом навчального видання може бути інструктивний матеріал, функція якого керівництво навчально-пізнавальної діяльності студентів. За допомогою цієї функції організовуються в чітко логічній послідовності операції мислення і практичні дії студентів, що сприяє набуттю ними навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом.

Відомо, що ефективність формування дослідницьких умінь зростає, якщо навчальне видання буде прищеплювати такі професійні вміння, як, наприклад пошук статей в спеціальних журналах по конкретній проблемі майбутньої спеціальності, підбір літератури на тему, пошук матеріалів в каталогах, конспектах, інформаційних листах тощо

На особливу увагу заслуговує словник базових понять, де наводяться основні терміни, визначення, поняття. Лаконічна за змістом і чітка за формою інформація сприяє інтенсивному відновленню в пам'яті головного змісту навчального курсу в потрібний час.

В навчальний посібник доцільно включати матеріал для перевірки якості знань і умінь у вигляді текстів контролю якості засвоєння матеріалу.

Отже, навчальний посібник для підготовки до ЗНО – це вид навчального видання, яке потребує неабияких професійних вмінь зі сторони редактора. Він повинен поєднувати в собі доступність інформації і структуру, яка допоможе усунути всі прогалини знаннях і за короткий термін повторити великий обсяг матеріалу. Навчальні посібники для підготовки до ЗНО поки не дослідженні, проте вони потребують ретельного вивчення. Потрібно сформулювати конкретні вимоги до створення таких видань для підвищення рівня ефективності роботи з ними.

1.3 Огляд ринку навчальних видань для підготовки до ЗНО

Посібники для підготовки до ЗНО покликані допомогти студентам, учням і абітурієнтам у підготовці до іспиту, швидко повторити матеріал та запам'ятати основні моменти.

На сучасному книжковому ринку посібники для підготовки до ЗНО досить популярна продукція, їх видавництвом займається велика кількість видавництв в Україні і конкуренція між продукцією досить висока.

«Підручники і посібники» – приватне видавництво у Тернополі, одне з провідних видавництв України Розташоване воно за адресою вул. Поліська, 6а.

За масштабами діяльності видавництво «Підручники і посібники» є великим видавництвом, тому що видає більше 100 назв книг щороку.

За тематичним діапазоном літератури воно є вузькоспеціалізованим, тобто таким, що працює з чітко визначеним видом фахової літератури, в цьому випадку з навчальною літературою.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики, воно містить видання як для дітей, так для студентів і вчителів.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «Підручники і посібники» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «Підручники і посібники» самостійне видавництво.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має двох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 1996-ий. Засновниками є Ярослав Гринчишин та Ярослав Гап'юк.

«“Підручники і посібники” спеціалізуються на видавництві навчальної літератури доступного сегменту. Серед їх продукції шкільні підручники, робочі хрестоматії, зошити, методичні посібники, довідники, словники, наочні, а також художні та подарункові видання» [32].

Видавництво створює одні з найпопулярніших на ринку посібники для підготовки до ЗНО. Наприклад, «Українська мова. Комплексна підготовка до ЗНО» Олени Білецької або «Історія України: міні-довідник для підготовки до ЗНО» Ігоря Панчука.

Видавництво «АССА» (Агенція Сучасних Спеціалістів та Авторів) – приватне видавництво у Харкові. Розташоване воно за адресою вул. Академіка Павлова, буд. 140, кв. 211.

За масштабами діяльності видавництво «АССА» є середнім видавництвом, тому що видає близько 50 назв книг щороку.

За тематичним діапазоном літератури воно є універсальним, тобто таким, що таким, що випускають літературу широкого профілю. Видавництво займається випуском дитячої художньої, шкільної та туристичної літератури.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики, воно містить видання як для дітей, так для підлітків і дорослих.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «АССА» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «АССА» самостійне видавництво.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має трьох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 2009-ий. Засновниками є Фельдман Світлана Дмитрівна, Жемерова Ганна Георгіївна та Каширіна Ольга Юріївна

«Видавництво “АССА” спеціалізуються на видавництві дитячої художньої, шкільної та туристичної літератури. Серед їх продукції розмальовки, книги для дошкільнят, художні твори, шкільні зошити, посібники для підготовки до ЗНО, путівники тощо» [26].

Видавництво створює серію посібників для підготовки до ЗНО під назвою «Експрес-підготовка до ЗНО». Вони гарантують відмінний результат та високі бали при підготовці з цими виданнями.

Видавництво «Літера ЛТД» – приватне видавництво у Києві. Розташоване воно за адресою вул. Петра Нестерова, 3.

За масштабами діяльності видавництво «Літера ЛТД» є середнім видавництвом, тому що видає від 10 до 100 назв книг в рік.

За тематичним діапазоном літератури воно є вузькоспеціалізованим, тобто таким, що працює з чітко визначеним видом фахової літератури, в цьому випадку з навчальною літературою.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики, воно містить видання як для дітей, так для студентів.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «Літера ЛТД» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «Літера ЛТД» самостійне видавництво.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має трьох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 1992-ий. Засновниками є Макаревич Сергій Олександрович, Руденко Олеся Юріївна та Круглов Віктор Володимирович.

«Видавництво “Літера ЛТД” спеціалізується на видавництві навчальної літератури для дошкільних закладів освіти, середньої загальної і професійної освіти, студентів вишів.. Серед їх продукції підручники, посібники, книги для підготовки до ЗНО, довідники та словники» [30].

У видавництві великий асортимент книг для підготовки до ЗНО. Це комплексні видання, типові тестові завдання, теорія в таблицях і схемах і практичні довідники. Наприклад, «Історія України. Комплексне видання» Віталія Власова та Станіслава Кульчицького або «Українська мова і Література. Повний курс підготовки» Олександра і Віктора Заболотного.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан» – приватне видавництво у Тернополі. Розташоване воно за адресою проспект Степана Бандери, 34а.

За масштабами діяльності видавництво «Навчальна книга – Богдан» є великим видавництвом, тому що видає більше 100 назв книг в рік.

За тематичним діапазоном літератури воно є вузькоспеціалізованим, тобто таким, що працює з чітко визначеним видом фахової літератури, в цьому випадку з навчальною літературою.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики, воно містить видання як для дошкільнят, так для студентів ВНЗ.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «Навчальна книга – Богдан» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «Навчальна книга – Богдан» самостійне.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має двох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 1997-ий. Засновниками є Будний Богдан Євгенович та Домарецький Георгій Юрійович.

«Видавництво спеціалізується на видавництві навчальної літератури для дошкільнят, учнів шкіл та студентів ВНЗ. Серед їх продукції підручники, посібники, книги для підготовки до ЗНО, шкільні зошити, довідники, розмовники та словники» [31].

У видавництві досить великий асортимент книг для підготовки до ЗНО. Це комплексні видання, тестові завдання, довідники та міні-довідники, українська орфографія, опорні конспекти, узагальнення знань. Наприклад, «Історія України. Опорний конспект. Повний курс у 49 табл. для підготовки до ЗНО» Надії Харькової, «Українська мова. Практичний правопис. 20 уроків грамотності + 50 диктантів. Готуємось до ЗНО та ДПА» Тараса Трачука.

Видавництво «Грамота» – приватне видавництво у Києві. Розташоване воно за адресою вул. Межова, будинок 3-а.

За масштабами діяльності видавництво «Грамота» є середнім видавництвом, тому що видає до 100 назв книг в рік.

За тематичним діапазоном літератури воно є вузькоспеціалізованим, тобто таким, що працює з чітко визначеним видом фахової літератури, в цьому випадку з навчальною літературою.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики, воно містить видання як для дошкільнят, так і для учнів шкіл і студентів ВНЗ.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «Грамота» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «Грамота» самостійне.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має трьох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 2000-ий. Засновниками є Чічановська Лідія Миколаївна, Прокопчук Олександр Володимирович та Уткина Людмила Олексіївна.

«Видавництво “Грамота” спеціалізується на видавництві навчальної літератури для дошкільнят, учнів шкіл та студентів ВНЗ. Серед їх продукції підручники й посібники для початкової, середньої та старшої школи, професійно-технічної освіти, вищої школи; наукові, науково-популярні й мистецькі видання; художня література» [28].

У видавництві для підготовки до ЗНО створюють комплексні видання, тестові завдання, довідники, книги для створення власного висловлення. Наприклад, «Українська мова та література: Власне висловлення: посібник для підготовки до ЗНО» Олександра Авраменка, «Українська мова та література. Збірник завдань в тестовій формі» Олександра Авраменка.

Видавництво «Генеза» – приватне видавництво у Києві. Розташоване за адресою площа Лесі Українки, 1.

За масштабами діяльності видавництво «Генеза» є великим видавництвом, тому що видає більше 100 назв книг щороку.

За тематичним діапазоном літератури воно вузькоспеціалізованим, тобто таким, що працює з чітко визначеним видом фахової літератури, в цьому випадку з навчальною літературою.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики, воно містить видання як для дітей, так для підлітків і дорослих.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «Генеза» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «Гене́за» самостійне видавництво.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має п'ятьох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 1992-ий. Засновниками є Дубас Олексій Павлович, Єзловецький Віктор Володимирович, Дейкало Володимир Якович, Чижевська Марія Олександрівна, та Фурман Олег Владиславович.

«Видавництво “Гене́за” спеціалізуються на видавництві здебільшого навчальної літератури. Серед їх продукції підручники, посібники, робочі зошити, енциклопедії, словники» [27].

Видавництво створює серію посібників для підготовки до ЗНО з 5-ти предметів – англійської мови, математики, географії, історії України та біології. А також посібник для підготовки до ЗНО з української мови під назвою «Експрес репетитор», який не входить до цієї серії.

Видавництво «Книголав» – приватне видавництво у Києві. Розташоване воно за адресою вул. Кирилівська, 40.

За масштабами діяльності видавництво «Книголав» є середнім видавництвом, тому що видає до 100 назв книг в рік.

За тематичним діапазоном літератури воно є тобто таким, що таким, що випускають літературу широкого профілю. Видавництво займається випуском дитячої, художньої літератури, а також на літературі категорії нон-фікшн.

За віковою специфікою адресатів видавничої продукції це видавництво немає чіткої характеристики.

За знаковим принципом творення видань це видавництво текстове, тому що це видавництво, яке готує та передає інформацію традиційно – на паперових носіях інформації.

За формою власності видавництво «Книголав» приватне.

За економічною природою діяльності воно комерційне, бо основна його ціль отримання прибутку.

За підпорядкованістю «Книголав» самостійне.

За способом формування статутного фонду – корпоративне, бо має двох власників.

За формою об'єднання майна засновників – ТОВ (товариство з обмеженою відповідальністю).

Рік заснування видавництва 2016-ий. Засновниками є Павелецька Світлана Олександрівна, Ковальов Артем Володимирович та ТОВ "Смарт Ессет менеджмент".

«Видавництво “Книголав” спеціалізується на видавництві дитячої, художньої літератури, а також на літературі категорії нон-фікшн. Серед їх продукції переклади світових бестселерів, художні твори українських авторів, казки, книги рецептів, навчальні посібники» [29].

І хоч видавництво не спеціалізується на створенні навчальних книг, серед їх продукції є книга авторства Олександра Авраменка та Оксани Тищенко «Українська мова. Правопис у таблицях, тестові завдання. Готуємось до ДПА і ЗНО».

Отже, посібники для підготовки до ЗНО користуються неабияким попитом і на ринку є багато видавництв та авторів, які займаються їх виданням. Деякі видавництва не спеціалізуються на навчальній літературі, проте в своєму асортименті містять такі видання. Це тому що, якісні посібники для підготовки до ЗНО точно будуть популярними на ринку і принесуть дохід компанії.

РОЗДІЛ II РОБОТА РЕДАКТОРА НАД НАВЧАЛЬНИМИ ПОСІБНИКАМИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО

2.1 Робота редактора над змістом навчальних посібників для підготовки до ЗНО

Практика видавничої справи виробила загальну методику роботи редактора над підготовкою навчальних видань до друку. «Вона складається з таких частин:

- а) структурування змістової частини;
- б) забезпечення належного навчально-методичного рівня тексту;
- в) забезпечення взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу» [13, с. 42].

Коротко розглянемо кожную частину:

Структура і композиція підручника являє собою функціональну єдність компонентів тексту і нетекстових елементів в їх взаємозалежності. «Структурні компоненти навчального видання:

- основний текст, в ньому фіксуються знання, складові навчального предмета;
- додатковий текст, різний в залежності від характеру навчального предмета (в посібнику з історії, наприклад, – документальний матеріал);
- пояснювальний текст;
- апарат організації засвоєння знань – найважливіший компонент структури; сприяє засвоєнню навчального предмета, стимулює і направляє самостійну пізнавальну діяльність учнів. В апарат організації засвоєння входять питання і завдання, таблиці, підписи до ілюстрацій;
- ілюстрації. Ілюстрації в підручнику бувають різних типів – пізнавальні, художньо-образні, документальні, орнаментно-декоративні, штрихові, півтонові та інфографіка;
- апарат пошуку та орієнтації. До нього відноситься – передмова, зміст, рубрикація, покажчики (предметні та іменні) та ін. Їх сукупність орієнтує учнів у змісті та структурі підручника, виховує навички самостійної роботи з книгою» [22, с. 87].

Роботу редактора над структурою навчального посібника умовно розділяють на два етапи: ознайомлення з авторським оригіналом з метою зіставлення його із програмою (в нашому випадку з програмою ЗНО) та чітке створення чіткої структури навчальної книги.

Розглянемо ці етапи детальніше.

1. Ознайомлення редактора з оригіналом та зіставлення його із затвердженою програмою з предмета.

«Зміст і побудова навчального посібника має відповідати змісту програми. Відповідно, якщо не всі розділи, питання чи теми з цієї програми належно представлені в авторському оригіналі, його потрібно повернути на доопрацювання» [13, с. 73].

2. Відпрацювання такої структури видання, яка б відповідала типовій схемі для підручника.

«Відповідно до затверджених у липні 2005 року Міністерством освіти і науки України “Методичними рекомендаціями щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів”, обов’язковими для кожного видання складовими структури цих видів видань мають бути:

- зміст (перелік розділів);
- вступ (передмова);
- основний текст;
- питання, тести для самоконтролю;
- обов’язкові та додаткові задачі, приклади;
- довідково-інформаційні дані для розв’язування задач (таблиці, схеми тощо);
- матеріали для орієнтації в книзі» [24].

Структурування змістової частини. Навчальний посібник відрізняється від наукового видання перш за все тим, що інформація в ньому структурована відповідно до методики навчання, що великою мірою забезпечує засвоєння знань учнями. Методика побудови – це «внутрішня форма змісту навчального видання». Її завдання – пробуджувати в процесі роботи з книгою творчі

можливості учня, сприяти розвитку мислення і пам'яті, виробляти вміння і навички самостійного пошуку інформації [13].

При розробці структури змістової частини редактор повинен врахувати основні вимоги, а саме:

«Заголовки змісту повинні точно відтворювати такі самі заголовки, що подані в тексті. Заголовки у змісті не можна редагувати, скорочувати чи подавати в аббревіатурі, якщо це не зроблено в основному тексті» [53, с. 153].

«На відміну від радянської практики видавничої справи, зміст у навчальному виданні доцільно розміщувати на його початку, після звороту титульної сторінки видання. Це відразу орієнтує читача і в загальній проблематиці видання, і в пошуку потрібної теми. До речі, цей елемент у зарубіжних виданнях завжди вміщується на початку» [20, с. 14].

«Передмова є обов'язковим для навчального видання. Тут зазначається його актуальність, місце курсу серед інших дисциплін; формулюються основні завдання, що ставляться перед тими, хто вивчатиме предмет; подаються поради щодо самостійного опрацювання». [20, с. 16].

Основний текст. «На цьому етапі основна робота з текстом полягає в чіткому і рівномірному поділі його елементів згідно з обраною системою рубрикації. Наприклад, може бути така послідовність рубрикації: частина, розділ, параграф, «ліхтарик». Якщо головним структурним елементом даного посібника обрано розділ, то зміст його має бути певною сходинкою для учня в опануванні матеріалом усієї книги й охоплювати вже завершений об'єкт вивчення. Опрацювавши за визначеною схемою перший розділ, редактор зобов'язаний витримати таке підпорядкування тексту (і в приблизно такій пропорції за обсягом) в усіх наступних розділах майбутнього видання» [20, с.17].

Інформаційно-пошуковий текст. Мова йде про систему покажчиків та додатків, яку потрібно створити, їх наявність у виданні вказує на високий методичний рівень підготовки навчального посібника.

Створення належного навчально-методичного рівня тексту.

Працюючи з текстом, редактор повинен знати найважливіші завдання конкретного навчального видання:

- «по-перше, дати учневі (студентові) певну систему знань;
- по-друге, допомогти йому легко засвоїти навчальну дисципліну;
- по-третє, активізувати творчий потенціал;
- по-четверте, сприяти формуванню особистісних начал» [45, с.289].

Зміст. Принципи поєднання науковості й доступності у викладі матеріалу, світоглядна спрямованість і тісний зв'язок з життям повинні бути в основі змісту навчального посібника.

Традиційно виділяються чотири основні вимоги до змісту посібника, які в найзагальнішому сенсі формулюються так:

- 1) знання, відібрані в підручник, істотні і являють собою саме основи наук;
- 2) знання сприяють світоглядного виховання учнів;
- 3) при викладі знань з навчального предмета здійснюється зв'язок з практичною діяльністю;
- 4) знання повинні бути доступні для даного рівня розвитку учнів, мати опору в раніше засвоєних знаннях і в життєвому досвіді.

«Науковість змісту – це перш за все достовірні знання і факти. Положення дискусійного характеру не можуть увійти в підручник, неприпустимі змішання різних поглядів на наукову проблему. Правильність тлумачення і пояснення фактів, законів, точне формулювання визначень, понять, правил, встановлення істинно наукових зв'язків між ними – також необхідні вимоги до науковості змісту» [37, с. 19].

Аналізуючи науковий рівень матеріалу, редактору необхідно стежити за системністю викладу. Формулювання в підручнику повинні відрізнятися не тільки точністю, але і доступністю, тобто спиратися на термінологію, зрозумілу школяреві даному ступені навчання.

У навчальному посібнику важливо уникати як надмірної наукоподібності у викладі матеріалу, так і спрощеності, зневаги науковою формою.

«Редактор зобов'язаний ретельно перевіряти фактичний матеріал, перш за все точність, доцільність відбору тих чи інших фактів, правильність їх співвідношення. У посібник можуть вводитися тільки типові факти, що розкривають важливі боки досліджуваних наукових явищ, які допомагають формуванню наукових понять. Закони сприйняття знань учнями на певному щаблі диктують дозування фактів; перенасиченість фактами не дає позитивних результатів» [39, с. 127].

Ідейно-виховна спрямованість змісту навчального посібника залежить від рівня науковості викладу. Час обумовлює необхідність глибокого опрацювання методологічних проблем науки в рамках навчального предмета. Формування світогляду, ідейно-моральне виховання відбуваються в процесі вивчення практично всіх без винятку навчальних дисциплін. Вибір фактів для викладу, ставлення автора до матеріалу і, що дуже важливо, висновки і узагальнення також характеризують ідейно-виховні аспекти змісту.

Зв'язок навчального предмета з практикою може бути здійснений в посібнику декількома шляхами. Викладені наукові знання використовуються для пояснення життєвих, практичних явищ. Ефективним є шлях включення в видання спеціальних завдань, що стимулюють учнів до самостійного застосування наукових знань у вирішенні практичних завдань. Навчання без зв'язку з життям не може дати позитивних результатів.

«Подвоєну увагу мають викликати в редактора терміни і поняття, які автор вводить до оригіналу видання. Чи не несе в собі даний термін двозначності (чи багатозначності), скорочена чи повна форма визначення терміна використана, чи доцільно в параграфі вводити таку кількість термінів? – ось запитання, які на які повинен дати відповідь автор і редактор» [20, с. 16].

«Кожна тема (розділ, частина) навчального видання повинна завершуватися визначення переліку контрольних запитань і завдань. Функції цього структурного елементу навчального посібника досить вагомі й відповідальні. Пошук відповідей на запитання чи виконання завдань спонукають учня до уважного прочитання теми, допомагають виділити в ній

головне, виробити навички самоконтролю, формуванню самостійного мислення, вміння шукати додаткову літературу» [41, с. 40].

Запитання і завдання для самоконтролю повинні бути виділені відмінними від основного тексту шрифтом та розташуванням на шпальті. Слід розбавляти звичайні запитання й завдання складнішими формами, що спонукають учня до мислення, застосовувати практичні дії, а відтак глибше й повніше розуміти проблему та вивчений матеріал, залучати більшу кількість самостійно опрацьованих джерел. Ми говоримо про постановку запитань і завдань у форматах: чому, як, назвіть характерні тенденції, порівняйте, аргументуйте тезу..., ваша думка з приводу... тощо.

«Де розміщувати питання й завдання, проблема принципова і непроста. Традиційно їх розміщують в кінці параграфа. Інколи – наприкінці розділу і зовсім рідко – в кінці підручника, що послаблює систематизаційну та інтеграційну функції навчального видання, ускладнює підсумкове повторення» [41, с.42].

Питання-завдання завжди бажано будувати в певній послідовності:

- а) опис;
- б) порівняння;
- в) пояснення;
- г) самостійний висновок;
- д) застосування знань, умінь в інших умовах і для розв'язання нових завдань.

Інколи з цього ланцюга можна вилучити якусь ланку, але логічну послідовність завжди бажано аналізувати і обґрунтовано проєктувати. Її забезпечення – це і доступність навчання, і ефективність організації засвоєння всього навчального матеріалу.

Забезпечення взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу.

За словами В. Шевченко «в навчальних виданнях найбільш поширеними є такі види ілюстрацій: репродукції, малюнки, фотографії, карти, діаграми, схеми, таблиці, графіки» [51, с. 56].

Функції, які виконують ілюстрації в навчальному виданні, – найрізноманітніші. Одними з найголовніших є наочна, доповнювальна, поглиблювальна, пояснювальна, виховна, естетична.

«Про кількість і характер ілюстрацій у майбутньому виданні треба вести мову ще на підготовчому етапі редакційно-видавничого процесу» [39, с. 198]. Робота редактора на цьому етапі полягає в наступному:

1. Визначення критеріїв відбору ілюстративного матеріалу. «Залежно від адресного призначення видання визначається концепція зображального ряду: у посібниках з літератури й історії доцільно використовувати портрети авторів творів та їх героїв, репродукції відомих художників» [39, с. 198].

2. Визначення місця розміщення ілюстрацій за текстом. «Важливо, щоб ілюстрації були максимально «прив'язані» до тексту. Ця вимога є абсолютною для навчальних видань. Тут зображення і пояснювальне його слово чи фраза мають однозначно збігатися. Часто видавці, аби не мати мороки з різними форматами ілюстративного матеріалу, вміщують його окремим блоком (чи аркушем) всередині або наприкінці книги. Такий підхід можна виправдати лише тоді, коли подані ілюстрації тільки доповнюють суть викладеного матеріалу. В інших випадках, коли фотографії конкретизують, поглиблюють розповідь, їхнє місце обов'язково повинно бути саме на відповідних сторінках тексту» [39, с. 199].

Зміст в будь-якому навчальному виданні в тому числі і в навчальному посібнику відіграє надзвичайно велику роль, тому редакторові потрібно уважно попрацювати над структуруванням змістової частини, створенням належного навчально-методичного рівня тексту, змістом навчальної книги, забезпеченням взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу, аби вона принесла якомога кращі результати для учня.

2.2 Художнє оформлення навчальних посібників

«Розробка художнього оформлення видання – одне з найважливіших напрямків його редакційної підготовки, оскільки книга, як носій інформації, являє собою продукт поліграфічного виробництва. Від привабливості

зовнішнього вигляду видання, якості ілюстрацій багато в чому залежить, чи захоче потенційний покупець купити цю книгу, а від виду шрифту, який сприяє комфорту читання, взаємного положення набраних елементів, грамотного використання засобів виділення залежить, своєю чергою, якість сприйняття змісту читачем» [22, с. 4].

Процес художнього оформлення видання, в тому числі і навчального посібника складається з п'яти етапів [22, с. 6]:

1 етап – **концептуальний**. Працюючи з авторським оригіналом видання, редактор повинен скласти уявлення про характер видання і принциповий характер його художнього оформлення. На цій стадії встановлюється орієнтовний обсяг і види ілюстрацій, стиль оформлення, склад текстових та інших елементів, спосіб друку, визначаються бажаний формат видання, вид паперу для друку тексту та ілюстрацій, конструкція видання, тип і матеріал палітурки. Все це необхідно для визначення рентабельності видання і розміру витрат. Зрозуміло, ці попередні намітки можуть змінюватися в ході роботи, але лише в розумних і практично можливих межах.

2 етап – **запрошення художника до роботи над виданням**. Часто роботу над ілюстраціями і над макетом доводиться доручати двом різним художникам. Тут необхідно визначити завдання та погодити технічні та економічні параметри майбутнього видання.

3 етап – **розробка художником пробних ілюстрацій і ескізу макета**. В разі схвалення ескізу і пробних ілюстрацій приймається уточнений і деталізований план оформлення видання.

4 етап – **створення ілюстрацій, макету і зовнішнього оформлення видання**. Редактор оцінює представлені художником матеріали.

5 етап – **художнє і технічне редагування, потім верстка і передача в друкарню**. В результаті спільної роботи редактора, художнього редактора, художника і верстальника створюється оригінал-макет видання – повний, видрукований проєкт книги, що включає всі елементи, – від обкладинки, до зверстаного ілюстрованого тексту. Оригінал-макет перш за все проходить коректуру, де (крім тексту) перевіряється наявність і правильність

розташування окремих елементів (ілюстрацій, текстових блоків, заголовків, підписів та ін.), наявність всіх необхідних виділень, а також виявляються помилки, допущені при наборі.

«Ілюстративний матеріал навчального посібника – це комплекс зображень і елементів, що безпосередньо пов'язані з викладеним матеріалом і вміщенні до видання для реалізації змісту навчання» [41, с. 47]

Ілюстративний матеріал у посібнику повинен естетично виховувати студентів, підвищувати їх зацікавленість предметом, що вивчається, а саму книгу робити привабливою для читача. Відомо, що графічна інформація нерідко є ефективнішою, ніж вербальна. Психологи та педагоги встановили, що близько 90% всієї інформації людина сприймає за допомогою зору.

«Ілюстративний матеріал тісно взаємопов'язаний з іншими структурними компонентами підручника та реалізує його дидактичні функції специфічними, притаманними лише йому засобами кольорового і чорно-білого зображення: він покликаний посилювати пізнавальну, ідейну, естетичну й емоційну дію навчального матеріалу та забезпечити цим його успішне засвоєння. До ілюстративного матеріалу зараховують наступні елементи: ілюстрації (художньо-образні: сюжетні та предметні; документальні; технічні; фотоілюстрації, у тому числі комбіновані), а також креслення, схеми, діаграми, плани, графіки, карти тощо» [13, с. 84].

Кодлюк Я. вважає, що «ілюстративний матеріал як структурний компонент підручника повинен повноцінно реалізувати провідні функції навчальної книги: інформаційну (ілюстрації виступають носієм знань, допомагають розкриттю основного матеріалу, доповнюють й конкретизують його, покращуючи ефективність засвоєння того, що вивчається), розвивальну (вплив ілюстрацій на учня з метою забезпечення розвитку психічних процесів, формування загальнонавчальних умінь і навичок, розвиток творчих здібностей), виховну (розвиток емоцій та почуттів учнів, формування системи цінностей), мотиваційну (забезпечення емоційно-позитивного стану за допомогою ілюстрацій, формування інтелектуальних почуттів, розвитку пізнавального інтересу до навчального матеріалу)» [18, с. 184].

О. Леонтьєва називає такі функції навчальної книги: конкретизація уявлень, одиничних знань; опора внутрішніх, розумових дій, які виконує учень у процесі засвоєння.

Достатньо інтегровано функції ілюстрованого матеріалу зображені у дослідженнях методистів, зокрема дослідниця О. Білан. Вона виділяє чотири функції: просвітницьку, (інформаційну, пізнавальну), функцію наочності, художню та виховну [3, с. 14].

«Зображення в виданні різняться за значенням та змістом, зв'язком з текстом, технікою виконання і поділяються на такі види: пізнавальні, художньо-образні, документальні та декоративні» [51, с.306].

Основна функція пізнавальних розширити можливості читача щодо ситуації, пояснити зміст тексту, його логіку. До них відносяться креслення малюнки, фотографії, схеми, без яких зміст залишиться незрозумілим.

Художньо-образні поглиблюють літературний образ, поглиблюють образне сприйняття тексту.

Документальні зображення – переформатовані чи відскановані відбитки творів відомі з інших джерел.

Орнаментально-декоративні – виразники стилю оформлення видання, національної риси, історичної епохи.

Зображення за способом відтворення класифікуються на [51, с. 308]:

- штрихові – утворенні з крапок, штрихів, ліній чи суцільних площин різних розмірів, але однакової насиченості;
- півтонові – утворенні з окремих ділянок різної насиченості, що переходять від світлого до темного;
- інфографіку – діаграми, карти, схеми, креслення, плани, таблиці, які наочно подають і аналізують інформацію.

Б. Тяпкін групує зображальний ряд у два блоки, хоча головним критерієм поділу тут виступає не схожість, а спосіб пізнання – образний чи науковий. За цим критерієм ілюстрації поділяються на художньо-образні (видання художньої літератури) та науково-пізнавальні (наукова, навчальна, науково-популярна література).

Дослідник П. Буга поділяє ілюстрації в навчальних виданнях на три групи [4, с. 30]:

- такі, що розкривають зміст (замінюють основний текст);
- такі, що є рівнозначними тексту;
- такі, що обслуговують текст та позатекстові компоненти.

Ілюстрації, що замінюють основний текст, широко використовуються в посібниках з прикладних дисциплін (конструювання виробів, проєктування або архітектури). Їх ведення до підручника потребує певної підготовки студентів, вміння читати креслення, схеми.

Ілюстрації, що є рівнозначними тексту, використовують у підручниках із загальнонаукових та загально технічних дисциплін (вищої математики, фізики, опору матеріалів, механіки). У цих книжках ілюстрації без тексту, так само як текст без ілюстрацій будуть не зрозумілими.

Ілюстрації, що обслуговують текст, також досить часто зустрічаються в навчальних виданнях.

Питання введення ілюстративного матеріалу в навчальну книжку автори найчастіше виконують інтуїтивно. Досліджень в цьому напрямі проведено мало, тому обґрунтованих рекомендацій з їх використання дати ще не можна.

«З урахуванням пізнавальної функції та ступеня абстрактності ілюстрації пропонують класифікувати таким чином:

- фотографії, рисунки, репродукції;
- графічні зображення.

Останні залежно від ступеня умовності поділяють на три групи:

- спрощені (ескізи, креслення);
- умовні (плани, карти, схеми);
- такі, що характеризують зв'язки (графіки, діаграми, тощо)» [4, с.

34].

Вид ілюстрацій обирається залежно від мети, яку ставить перед собою автор. В посібнику «Методичних рекомендація щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників

для вищих навчальних закладів» сформульовано такі загальні рекомендації редакторам та авторам по ілюструванню навчальних книг:

- «ілюстрації мають використовуватися тільки у тих випадках, коли вони розкривають, пояснюють або доповнюють інформацію, що міститься в книзі. Наявність їх дозволяє авторам передати більш чітко, точно та образно програмні матеріали, що викладаються;

- вигляд ілюстрацій має відповідати ступеню підготовленості студентів. Так, у підручниках для студентів молодших курсів ілюстрації мають відрізнятися більшою образністю, ніж ілюстрації для студентів старших курсів, які можуть вільно читати креслення та складні схеми;

- під час підготовки ілюстрацій слід враховувати можливості відтворення їх типографією та інші фактори. Ось чому на цьому етапі важливою є спільна робота автора та редактора. Автор повинен чітко уявляти, як буде виглядати майбутнє видання;

- ілюстрації у вигляді схем не повинні повторювати матеріалу основного тексту або містити зайву інформацію, що відволікає читача від засвоєння теми;

- подані в підручниках та посібниках технічні креслення, що пояснюють устрій та принципи роботи машин, їх механізмів та вузлів, не повинні містити малозначущих подробиць;

- однотипні ілюстрації у посібнику мають бути виконані однією технікою;

- при поданні статистичних даних доцільно використовувати графіки та діаграми, які є ефективним засобом передачі інформації між величинами і явищами, що вивчаються;

- доцільно використовувати кольорові ілюстрації, які не тільки збагачують інформацію, а й акцентують увагу читачів на основних ідеях ілюстрованого матеріалу» [24].

З точки зору художнього оформлення видання найбільш важливою є оцінка майбутньої книги з точки зору потенційного користувача. Тут головним критерієм стає легкість читання тексту, як одне із головних якостей, що

визначають успіх книги у читача. Тому забезпечити комфортність читання – основне завдання редактора в процесі художньо-технічного оформлення

Художнє оформлення видання потребує великих зусиль зі сторони всього колективу видавництва. Літературний, технічний і художній редактор, художник спільними зусиллями працюють над вибором доцільного оформлення для того чи іншого виду видання. Цей процес потребує великого професіоналізму, уважності та мудрості.

2.3 Поліграфічне втілення навчальних посібників

Поліграфічне втілення навчальних посібників регулюється ДСТУ 29.2-97. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл та інших типів середніх навчальних закладів. Поліграфічне виконання. Загальні технічні вимоги.

Зокрема, авторський текстовий оригінал повинен бути підготовлений відповідно до таких вимог:

- формат паперу А4 210 x 297 мм;
- текстовий редактор – WORD;
- поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 15 мм;
- шрифт – Times New Roman, (кегель 14), міжрядковий інтервал – одинарний;
- режим переносу слів – відключений. Розставлення переносу слів ручним способом забороняється;
- усі слова всередині абзацу розділяються тільки одним пробілом;
- перед розділовим знаком пробіли не ставлять, після розділового знака – один пробіл;
- між ініціалами, після ініціалів (перед прізвищем), перед скороченнями і між ними ставиться нерозривний пробіл (сполучення клавіш Shift+Ctrl+пробіл);
- виділення курсивом, напівжирним, великими літерами забезпечуються засобами Word.

Заголовок

- відступ – 0,75;
- шрифт – Arial Cyr, 14 пт, великий;
- напівжирний;
- вирівнювання – вліво.

Розміри для введення формул

- основний – 16 пт;
- крупний індекс – 12 пт;
- дрібний індекс – 10 пт;
- крупний символ – 18 пт;
- дрібний символ – 14 пт.;
- перемінна – курсив (на 2 пт більше базового);
- скорочення в індексах – прямий шрифт.

«Математичні формули потребують однакового написання та розміщення елементів. Індеси та показники степеня повинні бути однаковими за розміром, але не більше ніж у два рази меншими за основну строку формули та однаково опущеними чи піднятими до лінії основного рядка формули, щоб при зменшенні в 1,5 раза вони безпомилково читались» [51, с. 278].

Номери формул позначають арабськими цифрами у круглих дужках, розташовуючи їх біля правого краю шпальти. У разі, якщо номер не вміщується в рядку формули, його виділяють у наступний за формулою черговий рядок. Біля формули, що займає кілька рядків, номер ставлять біля останнього рядка, біля формули-дробу – навпроти основної ділильної лінійки. Невеликим формулам у одному рядку, якщо вони становлять єдину групу, присвоюють один загальний номер. Групу формул, розташованих окремими рядками, охоплюють справа чи зліва парантезом і номер групи розташовують проти його вістря, а якщо парантеза справа нема – проти середини цієї групи.

Якщо формула набирається у редакторі формул шрифтом Times курсивом, то і по тексту символи необхідно набирати курсивом, тобто символи по тексту повинні відповідати символам у редакторі формул.

Якщо формула набирається шрифтом Arial не курсивом, то і по тексту символи повинні відповідати формулі.

Рисунки мають набиратися по тексту, бути згрупованими, їх розмір не повинен перевищувати 10 x12 см.

«Середня кількість ілюстрацій за обсягом не повинна перевищувати 20 % авторського тексту, що при розмірі 9 x 12 см становитиме 7-8 рисунків на авторський аркуш. Якщо рисунок у статті один, то він не нумерується, посилання на нього робиться словом «рисунок» без скорочення, а під самим рисунком нічого не пишеться» [51, с.279].

«Підпис завжди починають з великої літери, експлікації – з малої. Крапки у кінці підпису не ставлять. Після основного підпису, якщо далі йде експлікація, заведено ставити двокрапку. Елементи експлікації відділяють один від одного крапкою з комою, а цифрові або буквені позначення від тексту пояснення – знаком тире» [51, с.280].

За ДСТУ 29.2-97 «Зображення повинні бути чіткими, однакової контрастності як в одному примірнику, так і в всьому тиражі. Зображення кольорових ілюстрацій повинні бути насиченими та зберігати всі кольори».

«Кожна ілюстрація повинна мати підпис: вказаний різновид ілюстрації, її нумераційну й тематичну назви» [53, с.146]

Таблиці. «Ширина таблиці повинна відповідати ширині текстового блока видання. Розмір шрифту для набору таблиці – 14 кегль. Проте допускається розмір шрифту 12 кегль. Таблиці повинні бути надруковані у тексті після абзаців, що мають посилання на них» [51, с.283].

«Таблиця має нумераційний заголовок та тематичний заголовок, що визначає її тему та зміст (без розділового знака на кінці). Якщо в тексті одна таблиця, нумераційний заголовок не пишеться. Тематичний заголовок не пишеться у таблиці допоміжного характеру, у такій, що не має самостійного значення. Основні вимоги до тематичного заголовка – точність, відповідність призначенню, змісту таблиці, виразність та короткість. Над таблицею, що продовжується, пишеться нумераційний заголовок “Продовження таблиці”, якщо вона не закінчена, або “Закінчення таблиці”, якщо закінчена» [51, с. 284].

«Текст таблиці не має виходити за лінії, що обмежують граfi. Числа у таблиці, які мають більше чотирьох цифр, повинні ділитися на класи по 3

цифри, інтервалом у один пробіл (виняток – номери та дати). Таблиці повинні бути закритими з боків та внизу» [51, с. 284].

Примітки та виноски за змістом таблиці необхідно друкувати тільки під таблицею. Виноски позначаються зірочкою.

Нумерація сторінок і розділів. «Номер сторінки проставляють арабськими цифрами посередині сторінки знизу або зверху без крапки в кінці (нумерація авторського тексту починається з третьої сторінки, перша, друга і остання сторінки не нумеруються). Розділи, підрозділи, пункти, підпункти слід нумерувати арабськими цифрами. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, відокремлених крапкою. Після номера підрозділу крапку не ставлять, наприклад, 1.1, 1.2, 1.3 і т.д.» [51, с. 285].

«У посиланні на одиницю композиції слід вказати її назву і порядковий номер. У посиланні на таблицю слід вказати слово табл. та її порядковий номер. У посиланні на формулу слід подати слово формула чи його синонім (рівняння, нерівність, функція, вираз тощо), а далі у круглих дужках - порядковий номер. У посиланні на ілюстрацію слід подати слова рис., мал., фото, схема тощо, а далі - порядковий номер. У посиланні на бібліографічний опис слід подавати у квадратних дужках порядкові номери зі списку літератури, а при потребі - ще й номер сторінки» [53, с.180].

«Для посилань на додаток слід вказати слово додаток і його порядковий номер. Основний текст не повинен повторювати назву компонента, на який посилаються (таблиці, ілюстрації, додатка тощо)» [34, с. 211].

Важливим для редактора є створити художню структуру книги.

«До елементів художньої структури належать:

- конструкція видання;
- текстура і тон книжкового паперу;
- шрифт;
- формат книги;
- формат рядка;
- співвідношення чотирьох полів книжкової сторінки;
- конфігурація текстового набору;

- міжлітерний, міжслівний і міжрядкові інтервали;
- міжслівний пробіл;
- засоби зорового розчленування тексту;
- колонцифри, колонтитули, колонлінійки;
- ілюстрації» [22, с. 12].

Конструкція видання. Питання, видати чи книгу в м'якій або твердій палітурці вирішує редактор при розробці концепції видання. Тут, перш за все, враховуються фактори фінансові та технологічні, але іноді вирішальне значення мають функціональне призначення і обсяг видання. Тверда палітурка практичніша для навчальних посібників, адже це видання до якого учень буде звертатися часто і м'яка палітурка не зовсім підходить для такого.

В ДСТУ 29.2-97 вказані також вимоги до скріплення:

«Блок навчального посібника повинен бути скріплений шиттям капроновими нитками на марлі чи без марлі з подальшим приклеюванням марлі до корінця блоку. Допускається приклеювання до корінця блока замість марлі мікрокрепованого паперу чи нетканого матеріалу, а також обкантування мікрокрепованим чи кабельним папером з заходом обкантованого матеріалу на форзаци на величину не менше 18 мм.» [11].

«Зошит формату 70x100/16 та 70x108/16 повинен бути скріплений п'ятьма скріпками, зошит іншого формату – чотирма» [11].

«На краї корінця обрізаного блока товщиною 12 мм і більше повинен бути наклеєний каптал. Наявність капталу на блоці меншої товщини визначається замовником та узгоджується з поліграфічним підприємством» [11].

Текстура і тон книжкового паперу, від яких багато в чому залежать читабельність надрукованого тексту і чіткість відтворення ілюстрацій. Поширена думка, що найкращим папером для друку є ідеально білий. Він дійсно хороший для відтворення ілюстрацій, проте для читання зовсім не оптимальний, оскільки викликає ефект осліплення. Тому, якщо йдеться про чисто текстове або переважно текстове видання, потрібно віддати перевагу при виборі паперу не нейтрально-білому, а теплішому за тоном, тобто такому, що

нагадує колір яєчної шкаралупи або, в крайньому разі, світлої замші. Товщина і щільність паперу також мають велике значення: тонкий папір може просвічувати, занадто товстий – ускладнює книжковий блок. Щільний, крейдований папір необхідний і естетичний тільки за великого обсягу високоякісних ілюстрацій, тому прагнення видавців і дизайнерів завжди використовувати найдорожчий папір іноді призводить до зворотного ефекту. Часто для навчальних посібників використовують дешевший газетний папір, проте він взагалі не підходить для такого видання, адже папір тонкий і просвічується, а також не витримає постійного користування учнем.

За ДСТУ 29.2-97 «Для друкування тиражу одного навчального посібника повинен використовуватись друкарський папір однієї марки (гатунку) з однієї партії» [11].

«Друкування посібників слід використовувати папір офсетний або друкарський одного кольору. Білизною не менше 70, без засміченості... Не допускається використання газетного паперу» [11].

Шрифт, який використовується для набору основних і додаткових текстів. Вибираючи шрифт, дизайнер зазвичай задається трьома питаннями: чи добре помітний даний шрифтовий малюнок; чи відповідає він характеру і стилю тексту, що набирається; чи задовільняє читача-глядача естетично. Розрізнення шрифту залежить, перш за все, від його графічних особливостей. Якщо ви більше дбаєте про зручність читача, ніж про економію паперу, намагайтеся уникати застосування звужених накреслень особливо якщо текст, що набирається досить довгий і розрахований на суцільне читання, тому що перевагу в розрізненні мають шрифти з відчутними міжлітерними інтервалами та прорізами всередині літер. Часто редактори в цілях економії роблять посібники з дрібним шрифтом, але це дуже сильно ускладнює читання.

За ДСТУ 29.2-97 для навчальних посібників і підручників для 10-11 класу потрібно використовувати кегль не менше 10,5 пунктів, збільшення інтерліньяжу не менше 1-го пункту. Для додаткового тексту кегль не менше 9,5 пунктів і збільшення інтерліньяжу не менше 1-го пункту.

Формат книги (її розмір по ширині і висоті) – похідне від формату паперового аркуша, його частка, отримана при згинанні (фальцюванні) листа в кілька разів після друкування. В ДСТУ 29.2-97 передбачено такі формати навчальних посібників та підручників: 60x90 1/8; 60x84/16; 60x90/16; 70x90/16; 70x100/16; 70x108/16; 84x108/16; 84x108/32. Знову ж таки, в цілях економії часто видаються навчальні посібники кишенькового формату.

Формат рядка, що впливає на комфортність читання. Для сприйняття тексту оптимальною вважається рядок, що містить 45 - 70 знаків, найкраще: від 50 до 55. За ДСТУ 29.2-97 «в підручниках та навчальних посібників для восьмого-одинадцятого класів допускається розміщення основного тексту на двох шпальтах з довжиною рядка в одній шпальт не менше 3 ½ кв. (63 мм) і відстанню між шпальтами ½ кв. (9 мм)» [11].

Співвідношення чотирьох полів книжкової сторінки. Поля (верхнє, нижнє, зовнішнє, корінцеве) є необхідним компонентом геометрії книжкової смуги, які відокремлюють текст від краю сторінки. Розмір полів визначається різницею між форматом рядки і форматом видання.

Функції полів неоднакові. На верхньому і нижньому розміщуються колонцифри і колонтитули, на зовнішньому, – додаткові тексти, ілюстрації, тому їх співвідношення визначається безпосередньо в процесі створення макету. Корінцеве поле залишають чистим, але його розмір теж важливий – вузьке корінцеве поле неестетичне, а в товстих книгах і брошурах заважає читачеві бачити частину тексту.

Видавці схильні заощаджувати папір в малобюджетних виданнях саме внаслідок зменшення полів, що позначається на зовнішньому вигляді книги. У Водночас, широкі поля використовуються в «дорогих» виданнях, найчастіше, нефункціональні, незвично виглядають і тому не завжди прикрашають видання.

В ДСТУ 29.2-97 вказано «Неспівпадання меж сторінок без полів з обох боків аркуша видання не повинно перевищувати 2 мм. Відхилення ширини однойменних полів на суміжних сторінках не повинно перевищувати 3 мм» [11].

«Кожне поле на сторінці видання (корінцеве, верхнє, зовнішнє, нижнє) повинно бути не менше 10 мм» [11].

Конфігурація текстового набору. Одне з найбільш відповідальних завдань, що стоять перед редактором – вибір такого способу набору тексту, який би відповідав духу тексту, функції видання і вимогам візуально-гармонійної організації самого текстового масиву.

Кожен із способів набору, поряд зі своїми плюсами, має і недоліки. Так, у разі, якщо керуватися принципом форматування рядків, тобто заповнювати текстом повний формат рядка, прагнучи надати складальній смузі класичні обриси прямокутника, то доведеться порушити рівність міжслівних інтервалів. Або часто використовувати знак переносу, який порушує зорову цілісність текстового блоку. Якщо ж заради рівності міжслівних інтервалів один з країв смуги зробити нерівним, то втратимо геометричні контури складальної смуги і книжкової сторінки.

Міжлітерний, міжслівний і міжрядковий інтервали, розміри яких повинні залишатися по можливості постійними в межах однорідної частини тексту. Як занадто тісна, так і занадто розріджена розставлення слів у рядку заважає нормальному читанню. Несприятливі враження справляють і перепади в розмірі інтервалів між словами.

Міжслівний пробіл, зрозуміло, може бути відносно великим або меншим в залежності від характеру застосованого шрифтового малюнка і від обраного кегля. Так, використовуючи шрифт вузьких пропорцій, міжслівний пробіл можна зменшити. Але знижуючи кегль, не можна в тій же мірі зменшувати і пробіл, бо в малих кеглях потрібні відносно більші інтервали між словами, чим у великих і середніх, інакше читабельність тексту постраждає. Величина міжслівного пробілу повинна узгоджуватися і з величиною міжбуквенного; зменшення (збільшення) першого вимагає і зменшення (збільшення) другого.

Засоби зорового розчленування тексту (абзацні відступи, втяжки, відбиття, ініціали, шрифтові та кольорові виділення, елементи рубрикації, маргіналії), що порушують сумну монотонність викладу, що активізують увагу

читача і служать часом графічним аналогом авторських інтонацій і мовних пауз.

Колонцифри, колонтитули, колонлінійки, які збагачують композицію складальної смуги і допомагають читачеві орієнтуватися в тексті

Ілюстрації повинні скласти зорове ціле з масивом суцільного набору. Тут одною з обов'язкових умов є гармонійне зорове поєднання набору і ілюстрацій. При синтезі ілюстрації та шрифту потрібно враховувати їх стилістичну сумісність, для візуальної рівноваги зображення важливо, щоб тонкі штрихи шрифту не були тонше штрихів малюнка, а найбільш насичені штрихи малюнка не «перекрикували» основні штрихи шрифту.

За ДСТУ 29.2-97 «Зображення повинні бути чіткими, однакової контрастності як в одному примірнику, так і в всьому тиражі. Зображення кольорових ілюстрацій повинні бути насиченими та зберігати всі кольори» [11].

«Кожна ілюстрація повинна мати підпис: вказаний різновид ілюстрації, її нумераційну й тематичну назви» [53, с. 146]

В стандарті виділені також критичні дефекти за якими бракують посібники і підручники:

- «грубі дефекти відтворення шрифту та ілюстрацій, з яких неможливе читання тексту та сприйняття зображення: незадруковані ділянки, розмазана фарба багато забитих фарбою ділянок тексту і зображення, здвоєний друк, несуміщення фарб;

- неправильно розміщені зображення чи складові частини, наявність дзеркального зображення тексту чи ілюстрації;

- наявність макулатурних чи чистих аркушів у блоці;

- некомплектність і непослідовність елементів блоку;

- наявність розколеного вздовж корінця блока, випадання елементів блока;

- грубі затьоки клею на краю блока, що викликає склеювання сторінок і пошкодження їх під час розривання;

- грубі дефекти приклеювання форзаца, які викликають його пошкодження під час розкривання;

- наявність брудних чи механічних пошкоджень аркушів, що порушують зручність читання та сприймання зображень;
- грубі дефекти друкування чи тиснення на палітурці чи обкладинці (пропущені елементи тексту, зображення, осипання фольги, наявність бруду та розмазаного зображення);
- дефекти палітурки (обкладинки): наявність пузирів, зморщок, складок, механічних пошкоджень, канту меншого 1 мм;
- відсутність стібків, неправильне розташування стібків, що ускладнює читання;
- грубі дефекти лакування чи припресування плівки: нерівний плямистий шар лаку, пухирі, зморшки, складки, відшарування чи механічне пошкодження плівки;
- груба деформація корінця блока, яка викликає деформацію видання;
- погане розкривання видання, надриви на перших і останніх сторінках блока» [11].

Можемо зробити висновок, що робота над поліграфічним втіленням навчального посібника вимагає великих знань, зусиль та ретельної підготовки зі сторони редактора.

РОЗДІЛ ІІІ РЕДАКТОРСЬКИЙ АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗНО

3.1 Редакторський аналіз «Історії України: довідника для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк

«Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк – це навчальний посібник видавництва «Богдан», який містить теоретичний матеріал, основні поняття і терміни зі всього шкільного курсу історії України. Він призначений для підготовки до ЗНО в 2018 році.

Типологічна характеристика видання:

- за цільовим призначенням – навчальне, призначене для учнів, створений відповідно до навчальної програми і містить відомості з певної навчальної дисципліни;
- за аналітико-синтетичним переробленням інформації – інформаційне;
- за інформаційними знаками – текстове, тому що більшу частину обсягу займає словесний, цифровий чи змішаний текст;
- за матеріальною конструкцією – це книжкове видання;
- за обсягом – книга, тому містить більше, ніж 48 сторінок;
- за періодичністю – неперіодичне;
- за читацькою адресою – для учнів, тому що призначений для підготовки до ЗНО;
- за художньо-технічним оформленням і поліграфічним виконанням:
  - за форматом – кишеньковий, тому що має формат 60x84/32;
  - за наявністю ілюстрацій – неілюстрований.

Структурно видання складається з 30-ти тем, які поділяються на підтеми; кожна тема також містить перелік основних подій, пояснення понять і термінів відсутні, хоча в анотації сказано, що вони є. Найважливіша інформація виділяється графічно жирним шрифтом, курсивом, рамочкою або їх поєднанням.

Розділи в книзі не співмірні, деякі займають по 15 сторінок, а деякі цілих 62 сторінки.

Рубрикаційно видання складається з тем, які наскрізно нумеруються арабськими цифрами, і підтем, які не нумеруються у виданні. Назви підтем графічно виділяються жирним шрифтом і вирівнюванням по середині. Підтеми також варто нумерувати і відображати їх назви в колонтитулах і змісті, тому що деякі теми великі і знайти потрібне та орієнтуватися в матеріалі важко.

Текст написаний лаконічною, простою мовою, не перевантажений цитатами та художніми засобами, вся інформація однаково важлива, а графічно окреслені рамкою основні події допомагають краще орієнтуватися в матеріалі. Мова та стиль викладу виправдані читацькою аудиторією видання.

Перевірка фактичного матеріалу важлива в будь-якому виданні. Ми перевірили фактичний матеріал в посібнику Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюка (Додаток А). Вибірковий аналіз матеріалу засвідчив, що не всі факти є достовірними. З десяти, лише шість фактів відповідають дійсності. Деякі факти не точні або спірні, як, наприклад факт про Юрія Котермака. На ЗНО учні можуть не зрозуміти, що Юрій Дрогобич і Юрій Котермак – це одна і та ж особа і неправильно відповісти. В такому випадку потрібно, або замінити або уточнити. Редакторам потрібно детальніше добирати фактичний матеріал.

Проаналізуємо елементи апарату видання.

Серед пошукових елементів апарату видання в книзі присутні зміст та колонтитули. Зміст є важливим елементом, який спрощує та прискорює пошук складових частин видання, дає читачеві загальне уявлення про зміст і структуру видання. Зміст має таблично-вивідну форму, за охопленням заголовків – неповноохоплюючий, тому що у ньому не вказуються назви підтем, що є не дуже зручним, адже це би значно полегшило пошук (Додаток Б).

Колонтитул – основний чи допоміжний засіб пошуку потрібного матеріалу – це відділений від основного тексту рядок, що включає її абсолютну адресу та коротко описує тематичне наповнення. У цьому виданні він розташований на всіх структурних елементах, окрім змісту. За принципом зміни у виданні переривчастий, тобто змінюються лише з початком нової рубрики (теми), за місцем у розвороті – верхній, за об'єктом змісту рубрикацій

ний. Присутній також боковий колонтитул, який на лівій сторінці вказує номер теми, а на правій клас в якому цю тему вивчають (Додаток В).

Система скорочень і посилань всередині основного тексту відсутня.

З доповнюючих елементів присутня хронологічна таблиця (Додаток Г). Вона знаходить після основного тексту, перед змістом і містить перелік основних подій з датами в хронологічному порядку.

Бібліографічні та пояснюючі елементи відсутні.

Як уже зазначалось, текстовий матеріал не ілюстрований. Для навчального посібника для підготовки до ЗНО, це великий недолік, адже програмою ЗНО передбачені знання основних персоналій, культурних пам'яток і, аби успішно скласти іспит учень повинен вміти розрізняти їх по фото.

Перелік контрольних запитань і завдань відсутній. Для навчального посібника для підготовки до ЗНО це дуже важливий елемент, який не варто ігнорувати редакторів. Тому що підготовка до іспиту потребує не лише вивчення теорії, а й постійної практики в проходженні типових завдань і тестів.

Вихідні відомості – сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення, інформування споживача, бібліографічного опрацювання і статистичного обліку.

На титульному аркуші вміщено наступні відомості. Ім'я авторів розміщені над назвою книги, надзаголовкові дані відсутні, з підзаголовкових є відомості про вид видання. З вихідних даних наявна емблема, назва видавництва і місто видання.

На звороті титулу наявний шифр зберігання видання, авторський знак, макет анотованої каталожної карти, також розташовані дані про імена учасників редакційно-видавничого процесу за найголовнішими функціональними обов'язками і випускні дані, в яких вказано формат паперу та частку аркуша, обсяг видання в умовних друкованих аркушах, номер замовлення виготівника видавничої продукції, назву та місцезнаходження видавця та виготівника, відомості про видачу видавцю свідоцтва про внесення до Державного реєстру України видавців.

За ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості» не дозволено міняти у виданні місця розміщення вихідних відомостей. У книзі відсутні: рік видання у випускних даних, наклад, ISBN.

Проаналізуємо поліграфічне втілення посібника.

Папір використано друкарський, як і вказано в ДСТУ 29.2-97, але поганої якості, літери просвічуються (Додаток Д).

Використано гарнітуру Times та Calibri. Перший використовується для основного тексту, другий – для переліку основних подій і хронології. Додаткові тексти надруковані шрифтом меншого кегля, ніж основний текст. Текст незручного дрібного кегля (Додаток Е).

Формат книги 60x84/32. В ДСТУ 29.2-97 такого не передбачено. Він є незручним, тому що книга дуже маленька і на сторінці поміщається дуже мало інформації, а це ускладнює читання і сприйняття (Додаток Ж).

Довжина рядка 77 мм, що відповідає стандарту, адже за ДСТУ довжина рядка в одній шпальті для учнів 10-11 класів повинна бути не менше 3 ½ кв. (63 мм), а от відстань між шпальтами стандарту не відповідає, вона менша за 9 мм.

Поля у виданні також стандарту не відповідають, відповідно до нього кожне поле має бути більшим за 10 мм. Верхнє, нижнє і зовнішнє відповідають цьому правилу, а корінцеве ні. Верхнє і зовнішнє мають по 15 мм, нижнє – 10 мм, а корінцеве всього 5. Посередині книги це сильно ускладнює читання, адже крайніх до корінця літер майже не видно (Додаток И).

З засобів зорового розчленування тексту присутні абзацні відступи та шрифтові виділення. Напівжирним виділені підтеми та деякі слова (с. 98). Курсивом перелічення, персоналії, основні моменти. Виділення читачеві не зрозумілі і не пояснюються авторами. Деякі персоналії виділенні жирним, деякі курсивом, тому варто додати передмову з поясненням того як правильно користуватися посібником і що означає те чи інше визначення.

Отже, навчальний посібник для підготовки до ЗНО видавництва «Богдан» Н.М. Сорочинської, О.О. Мартинюк потребує удосконалення. По-перше, він не відповідає вимогам ДСТУ. В нього незручний формат, шрифт, проблеми з вихідними відомостями, відсутні ілюстрації. Але найгірше це те, що фактичний

матеріал не завжди відповідає дійсності, для учнів, які готуються до ЗНО і прагнуть отримати хороші бали для вступу в ВНЗ це може обернутися великою помилкою.

Редакторам варто більше працювати над посібником, удосконалювати його, додати покажчик, для зручного пошуку інформації, змінити формат на зручніший і додати ілюстрації.

3.2 Редакторський аналіз «Історії України: комплексного видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова

«Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького – це посібник для підготовки до ЗНО видавництва «Літера ЛТД», який містить систематизований виклад навчального матеріалу, типові тестові завдання до кожного розділу. Він призначений для випускників, абітурієнтів, студентів та вчителів.

Типологічна характеристика видання:

- за цільовим призначенням – навчальне;
- за аналітико-синтетичним переробленням інформації – інформаційне;
- за інформаційними знаками – текстове;
- за матеріальною конструкцією – це книжкове видання;
- за обсягом – книга, тому містить більше, ніж 48 сторінок;
- за періодичністю – неперіодичне;
- за читацькою адресою – для учнів, тому що призначений для підготовки до ЗНО;
- за художньо-технічним оформленням і поліграфічним виконанням:
  - за форматом – настільний, тому що має формат 84x108/16;
  - за наявністю ілюстрацій – ілюстрований.

Структурно видання складається з двох передмов, 31-єї теми, які поділяються на підтеми та трьох варіантів тесту у форматі ЗНО; кожна тема також містить пояснення понять і термінів, короткі біографії персоналій та типові тестові завдання. Найважливіша інформація виділяється великими літерами, жирним шрифтом, курсивом, рамочкою або їх поєднанням.

Розділи в книзі співмірні, кожен з них займає до 10 сторінок.

Рубрикаційно видання складається з тем, які наскрізно нумеруються арабськими цифрами, і підтем, які не нумеруються у виданні. Назви підтем графічно виділяються жирним шрифтом і великими літерами.

Текст точний, лаконічний, не перевантажений лишньою інформацією, весь поданий матеріал однаково важливий, а графічно окреслені рамкою елементи, такі як терміни, вимоги до вивчення теми допомагають студентів правильно працювати з текстом. Мова та стиль викладу виданні виправдані читацькою аудиторією видання.

Редактори обіцяють якісну підготовку до ЗНО, а отже фактичним матеріал має бути перевіреним і правдивим. Ми вибірково перевірили 10 фактів з посібника (Додаток К). В результаті можемо зробити висновок, що фактичний матеріал потребує ретельнішої перевірки, в навчальному виданні не може бути оціночних суджень. З десяти фактів вісім відповідають дійсності. Неправильна дата може завадити учневі встановити правильну хронологічну послідовність і зіпсувати результати іспиту.

Проаналізуємо елементи апарату видання.

Серед пошукових елементів апарату видання в книзі присутні зміст та колонтитули. Зміст допомагає швидко знайти потрібне у виданні, орієнтуватися в книзі і кількості матеріалу. Зміст має найчастіше використану таблично-вивідну форму, за охопленням заголовків – повноохоплюючий, тому що у ньому вказуються назви всіх підтем та тренувальних тестів, що є великим плюсом. Особливістю змісту є те, що в ньому до кожної теми є QR-коди з посиланнями на відео лекції з безкоштовним доступом (Додаток Л).

Колонтитул у цьому виданні розташований на всіх структурних елементах, включаючи передмову і зміст. За принципом зміни у виданні переривчастий, тобто такий, що змінюються лише з початком нової рубрики, за місцем у розвороті – нижній, за об'єктом змісту рубрикаційний. На правій сторінці розвороту вказано тему, на якій зараз знаходиться читач, на лівій нагадування про QR-код (Додаток М).

Система скорочень і посилань всередині основного тексту відсутні.

З пояснюючих компонентів у довіднику наявні дві передмови під назвою «Шановні абітурієнти!» та «Шановні викладачі!» (Додаток Н). Пояснюючі компоненти допомагають швидше і повніше одержати необхідну йому інформацію. У передмові для абітурієнтів розповідається як правильно працювати з виданням, а саме яке призначення, структура, пояснюються тестові завдання та позначки (квадрати на полях з цифрами позначають номер QR-коду з відео). В передмові для вчителів вказано як долучитися до платформи онлайн-освіти, що це за платформа, для чого вона потрібна та як правильно користуватися QR-кодом.

З доповнюючих елементів у виданні є 3 варіанти тесту у форматі ЗНО та приклад бланку відповідей (Додаток П). Вони допоможуть учневі краще зрозуміти структуру іспиту і не розгубитись на ньому.

Бібліографічні елементи у цьому довіднику відсутні.

Як уже зазначалось, текстовий матеріал ілюстрований (Додаток Р). Всі ілюстрації науково-пізнавальні, тобто вони не просто виконують естетичну функцію, а наочно пояснюють текст. Ілюстрації виконують інтерпретаційну, пізнавально-навчальну та виховну функції. За значенням та зв'язком з текстом – це ілюстрації, що супроводжують текст. На сторінках видання можна знайти малюнки, карти, але переважають фотографії. Вони не нумеруються і відповідно відсутнє посилання на ілюстрацію в тексті. Проте кожна ілюстрація має підпис. Всі ілюстрації чорно-білі, що інколи ускладнює сприйняття змісту. Присутні ілюстрації і в тестах, що допоможе підготуватися учневі до завдань з ілюстраціями на ЗНО

Титульний аркуш у виданні відсутній. Вихідні відомості розміщені на звороті обкладинки. На ній вміщені такі відомості шифр зберігання видання, авторський знак, дані про рецензентів, макет анотованої каталожної карти, вид видання, повні імена авторів, повна назва і випускні дані. З випускних даних наявні: формат паперу та частку аркуша, обсяг видання в умовних друкованих аркушах, наклад, номер замовлення виготівника видавничої продукції, назву та місцезнаходження видавця, відомості про видачу видавцю свідоцтва про внесення до Державного реєстру України видавців.

Проаналізуємо поліграфічне втілення посібника.

Вид паперу не вказаний, але на сторінках з змістом він білий і якісний, а на сторінках з основним текстом газетним, в ДСТУ 29.2-97 вказано, що використовувати такий папір заборонено (Додаток С).

Використано гарнітуру Times. Додаткові тексти надруковані шрифтом меншого кегля, ніж основний текст. Текст досить великого зручного розміру.

Формат книги 84x108/16. В ДСТУ 29.2-97 такий передбачено. Він є зручним для учня.

Довжина рядка 84 мм, що відповідає стандарту, адже за ДСТУ довжина рядка в одній шпальті для учнів 10-11 класів повинна бути не менше $3 \frac{1}{2}$ кв. (63 мм), відстань між шпальтами більша за 9 мм.

Поля у виданні стандарту не відповідають, відповідно до ДСТУ 29.2-97 кожне поле має бути більшим за 10 мм. Верхнє, нижнє і зовнішнє відповідають цьому правилу, а корінцеве ні. Верхнє і зовнішнє мають по 15 мм, нижнє – 10 мм, а корінцеве всього 7. Це дуже поширена проблема в навчальних посібниках, таким чином видавці прагнуть зекономити на матеріалі.

З засобів зорового розчленування тексту присутні абзацні відступи та шрифтові виділення. Напівжирним виділені назви підтем, важливі персоналії, події і терміни. Курсивом етимологія термінів та цитати. Виділяються лише найважливіші моменти, які потрібно запам'ятати і вивчити.

Отже, «Історія України: комплексне видання» В.С. Власова, С. В. Кульчицького непоганий навчальний посібник для підготовки до ЗНО. В ньому одразу є тестові завдання, пояснюються терміни і одразу окреслюються завдання учня на вивчені кожної теми. Великим плюсом є наявність ілюстрації і відеоматеріалів для підготовки. У виданні багато плюсів, проте присутні і мінуси. В цілях економії використано дешевий газетний папір, поля не відповідають стандарту, а вихідні відомості розміщені на звороті обкладинки, та найгірше це неточності в фактичному матеріалі.

Авторам і редакторам варто доопрацювати видання і ретельніше перевіряти фактичний матеріал.

3.3 Редакторський аналіз «Експрес-підготовки до ЗНО» Г. Г. Дедуріна

«Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна – це навчальний посібник видавництва «АССА», який гарантує учневі відмінні результати та високі бали. Як вони зазначають в анотації у виданні тільки необхідна теорія в таблицях і схемах. Посібник відповідає програмі ЗНО за 2018 рік.

Типологічна характеристика видання:

- за цільовим призначенням – навчальне, призначене для учнів, створений відповідно до програми і містить відомості з навчальної дисципліни;
- за аналітико-синтетичним переробленням інформації – інформаційне;
- за інформаційними знаками – текстове, тому що більшу частину обсягу займає словесний, цифровий чи змішаний текст;
- за матеріальною конструкцією – це книжкове видання;
- за обсягом – книга, тому містить більше ніж 48 сторінок;
- за періодичністю – неперіодичне;
- за читацькою адресою – для учнів, тому що призначений для підготовки до ЗНО;
- за художньо-технічним оформленням і поліграфічним виконанням:
  - за форматом – настільний, тому що має формат 70x100/16;
  - за наявністю ілюстрацій – ілюстрований.

Основний текст розміщений на сторінках 8–187. Його особливістю є те, що він повністю оформлений в таблицях і схемах

Структурно видання складається з 31-єї теми, які поділяються на підтеми, які своєю чергою поділяються на окремі таблиці і схеми. Найважливіша інформація виділяється жирним шрифтом або курсивом.

Розділи в книзі займають від 3 до 10 сторінок.

Рубрикаційно видання складається з тем, які наскрізно нумеруються арабськими цифрами, і підтем та таблиць, які не нумеруються у виданні. Таблиці варто нумерувати, аби учневі було зручно орієнтуватися у матеріалі.

Текст написаний простою мовою, не перевантажений цитатами та інформацією. Автор використовує для пояснення учням матеріалу формули. Наприклад: Польща + Литва = Річ Посполита.

Автор обіцяє нам ефективну підготовку до ЗНО і гарантує високі результати, а отже фактичний матеріал цього посібника має бути точний, перевірений і відповідати дійсності. Вибірково перевіривши фактичний матеріал, ми дізналися, що не всі факти є правдивими (Додаток Т). З десяти, один факт не відповідає дійсності. Редакторам потрібно детальніше перевіряти фактичний матеріал аби не було таких помилок.

Проаналізуємо елементи апарату видання.

Серед пошукових елементів апарату видання в книзі присутні зміст та колонтитули. Зміст знаходиться на початку видання та має таблично-вивідну форму, за охопленням заголовків – повноохоплюючий, тому що в ньому вказані назви підтем, є посилання на приклади тестових завдань. Це зручно для читача, адже він може швидко знайти будь-який матеріал з книги (Додаток У).

Колонтитул розташований на всіх структурних елементах, окрім відповідей. За принципом зміни у виданні переривчастий, тому що змінюються з початком нової рубрики, а саме теми, за місцем у розвороті – верхній, за об'єктом змісту рубрикаційний. Присутній також нижній колонтитул, який на номер сторінки, нумерація сторінок присутня на всіх сторінках видання включаючи зміст (Додаток Ф).

Системи скорочень і посилань всередині тексту немає.

З доповнюючих елементів присутні 350 тренувальних тестових завдань (Додаток Х). Вони знаходяться після кожної теми і мають назву «Приклади тестових завдань до теми». Присутні завдання на відповідність, з цитатами, ілюстраціями, встановити хронологію та навіть підібрати характеристику до особи.

З пояснюючих елементів присутні примітки до деяких таблиць, вони позначаються зірочкою, виділяються курсивом і знаходяться в кінці таблиці (Додаток Ц).

Бібліографічні та пояснюючі елементи відсутні.

Текстовий матеріал ілюстрований. В виданні містяться ілюстрації як науково-пізнавальні, які доповнюють текст, так і ілюстрації, які просто відіграють естетичну роль.

Тут є один дуже великий недолік, в основному тексті ілюстрації відсутні, а в тестах вони є (Додаток III). Не зрозуміло чому так, адже учень не зможе впізнати людину або культурну пам'ятку по картинці, якщо не бачив її раніше. Якщо автор хоче зекономити, то чому дає ілюстрації, які не мають відношення до змісту, але не дає фото потрібних персоналій, картин, плакатів, архітектурних пам'яток тощо.

Поряд з цим постає і інша важлива проблема, в тестах учнів просять дати характеристику особі, але в основному тексті такої інформації немає. Тоді виникає питання, якщо потрібно черпати інформацію ще з інших джерел, то навіщо купувати це видання, коли можна купити одразу те, в якому буде все.

Вихідні відомості в цьому виданні розміщені та титульному аркуші та на звороті титулу.

На титульному аркуші вміщено наступні відомості: назва книги, серії, характеристика книги. З вихідних даних наявна емблема, назва видавництва і рік видання. Титульний аркуш повторює обкладинку, але не має ілюстрації.

На звороті титулу наявний шифр зберігання видання, авторський знак, серія, вид видання, повне ім'я автора, дані про імена учасників редакційно-видавничого процесу за найголовнішими функціональними обов'язками, виробничо-поліграфічна характеристика видання, де вказано формат, обсяг видання в умовних друкованих аркушах, тираж. Тільки після того макет анотованої каталожної карти, авторські права та ISBN.

За ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості» не дозволено міняти у виданні місця розміщення вихідних відомостей. У цій книзі цього правила не дотримано, макет анотованої каталожної карти повинен бути розміщений перед виробничо поліграфічною характеристикою.

Проаналізуємо поліграфічне втілення посібника видавництва «АССА».

Папір використано друкарський, як і вказано в ДСТУ 29.2-97, хорошої якості, літери не просвічуються.

Використано гарнітуру Times. Додаткові тексти надруковані шрифтом меншого кегля, ніж основний текст. Текст зручний, читабельний.

Формат книги 70x100/16. В ДСТУ 29.2-97 такий передбачено. Він є зручним, тому що на сторінці розміщено багато інформації, книга легко поміститься в рюкзак або сумку.

Довжина рядка в таблиці від 15 до 130 мм, що не відповідає стандарту, адже за ДСТУ довжина рядка в одній шпальті для учнів 10-11 класів повинна бути не менше 3 ½ кв. (63 мм), відстань між шпальтами стандарту відповідає, вона 10 мм.

Поля у виданні також стандарту не відповідають, адже відповідно до нього кожне поле має бути більшим за 10 мм. Верхнє, нижнє і зовнішнє відповідають цьому правилу, а корінцеве ні. Верхнє має 20 мм, зовнішнє і нижнє по 10 мм, а корінцеве всього 8 мм. Зроблено це в цілях економії паперу.

З засобів зорового розчленування тексту присутні маркери, фонові та шрифтові виділення. Напівжирним виділені підтеми. Курсивом цитати. Темним фоном назва таблиці або частини таблиці. Деякі рамки жирні, але чому не пояснено. У виданні потрібно додати передмову, в якій буде описано виділення і що вони означають, це допоможе читачеві ефективно користуватися посібником.

Отже, посібник для підготовки до ЗНО видавництва «АССА» Д. Д. Дедуріна цікавий приклад навчального посібника. По-перше, він містить інформацію у зручному форматі. Матеріал пояснено доступно для учнів мовою тому легко сприймається і швидко запам'ятається. По-друге, наявність цитат, тестів схожих до тих, які будуть на іспиті. Попри такі плюси є суттєві недоліки: відсутність всієї інформації, яка дається в тестах, відсутність ілюстрацій в основному тексті і помилки в фактичному матеріалі. Видання здається зробленим «на скору руку»: титул ідентичний з обкладинкою, замість ілюстрацій, які виносяться на ЗНО, недоречні малюнки.

Редакторам варто більше працювати над посібником, удосконалювати його, попрацювати над ілюстраціями і наповненням.

3.4 Редакторський аналіз «Історії України: міні-довідника»

І. І. Панчука

«Історія України: міні-довідник» І. Панчука – це посібник для підготовки до ЗНО видавництва «Підручники і посібники», який містить теоретичні відомості та словниково-довідкові матеріали з історії України. Він призначений для випускників, абітурієнтів, учнів та вчителів.

Типологічна характеристика видання:

- за цільовим призначенням – навчальне;
- за аналітико-синтетичним переробленням інформації – інформаційне;
- за інформаційними знаками – текстове;
- за матеріальною конструкцією – це книжкове видання;
- за обсягом – книга, тому містить більше ніж 48 сторінок;
- за періодичністю – неперіодичне;
- за читацькою адресою – для учнів, тому що призначений для підготовки до ЗНО;
- за художньо-технічним оформленням і поліграфічним виконанням:
  - за форматом – кишеньковий, тому що має формат 70x100/32;
  - за наявністю ілюстрацій – неілюстрований.

Структурно видання складається з передмови, 31-єї теми; кожна тема містить основний текст, хронологічний довідник, перелік персоналій, пояснення понять і термінів, короткі біографії персоналій. Найважливіша інформація виділяється жирним шрифтом. Ніяких інших виділень в текст немає, що зливає весь основний текст в одне ціле і інформація важче сприймається.

Розділи в книзі не спів мірні, займають від 2 до 20 сторінок.

Рубрикаційно видання складається з тем, які наскрізно нумеруються арабськими цифрами, і підтем, які не нумеруються і виділяються лише жирним

накресленням. Іноді важко зрозуміти чи це початок нової рубрики чи просто виділення найголовнішого, тому варто додати або нумерацію підрозділів, або виділення.

Текст точний, чітко структурований, незважаючи на те, що матеріалу дуже багато, весь поданий матеріал однаково важливий. Мова викладу підійде для учнів страшних класів, буде їм зрозуміла і легко сприйматись.

Фактичний матеріал у будь-якому виданні має бути точним, актуальним, перевіреним і правдивим. В результаті перевірки (Додаток Щ), ми дослідили, що фактичний матеріал потребує ретельнішої перевірки, в навчальному виданні не може не точних або не правдивих фактів. З десяти фактів сім відповідають дійсності. Неправильна дата може завадити учневі встановити правильну хронологічну послідовність і зіпсувати результати іспиту, а не точний факт може викривити розуміння історії.

Проаналізуємо елементи апарату видання:

Серед пошукових елементів апарату видання в книзі присутні зміст і колонцифра, як і в кожному з аналізованих посібників. Зміст потрібен для того, щоб швидко знайти потрібне у виданні, орієнтуватися в книзі, розуміти скільки матеріалу пройдено і скільки ще попереду. Зміст типової таблично-вивідної форми, за охопленням заголовків – повноохоплюючий, тому що у ньому перелічені назви всіх елементів видання, включаючи додатки і передмову (Додаток Ю).

Рубрикаційний колонтитул у цьому виданні відсутній. Його наявність допомагала б орієнтуватися читачеві в виданні і не заглядати в зміст, щоб зрозуміти на якій темі він знаходиться.

Система посилань відсутня. Є система скорочення, перелік скорочень розміщений після передмови. Всього є 124 скорочення, що забагато для навчального видання, учням доведеться постійно повертати на початок аби знайти пояснення і тим самим втрачати свій час і зосередженість над матеріалом.

З пояснюючих компонентів у довіднику наявна лише передмова. Вона потрібна для того аби зрозуміти як правильно працювати з виданням.

У виданні передмова знаходиться на початку. У ній вказано, які структурні компоненти є в посібнику, як їх використовувати, для кого призначене видання, який головний принцип викладу матеріалу (Додаток Я).

З доповнюючи елементів у виданні є додатки (Додаток АА), серед них перелік Великих Київських князів, Гетьманів та їх резиденцій, окремо Правобережних і Лівобережних гетьманів, Керівників Української держави періоду визвольних змагань, Керівників Комуністичної партії та Президентів України. Також присутні словники персоналій до кожної теми, термінологічний словник та хронологічний довідник.

Така велика кількість додатків допоможе краще засвоїти матеріал, структурувати його, запам'ятати і зрозуміти.

Бібліографічні елементи у цьому довіднику відсутні.

Як уже зазначалось, текстовий матеріал неілюстрований. Не вистачає хоча б чорно-білих ілюстрацій до словника персоналій. Це би допомогло учням одразу запам'ятати зовнішній вигляд діячів історії і потім обрати правильну відповідь на іспиті.

Перелік запитань і завдань відсутній, приклади тестових завдань теж. Для навчального посібника для підготовки до ЗНО це дуже важливий елемент. Це допомагає учням перевірити як якісно вони вивчили навчальний матеріал і чи немає прогалин в знаннях.

На титульному аркуші вміщено наступні відомості. Ім'я і прізвище автора розміщене над назвою книги, надзаголовкові дані відсутні, повна назва видання. З вихідних даних наявна емблема, назва видавництва, рік і місто видання, як вимагається ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості».

На звороті титулу наявний шифр зберігання видання, авторський знак, дані про рецензентів, дані про імена учасників редакційно-видавничого процесу макет анотованої каталожної карти, авторський знак та ISBN.

На останній сторінці видання вказано вид видання, повне ім'я, прізвище по батькові автора, повна назва, учасники видавничого процесу і виробничо-поліграфічна характеристика книги, в ній вказано формат паперу та частку

аркуша, обсяг видання в умовних друкованих аркушах, тираж, номер замовлення виготівника видавничої продукції, назву та місцезнаходження видавця та виготівника, відомості про видачу видавцю свідоцтва про внесення до Державного реєстру України видавців, інформація про видавництво та контактні дані видавництва.

Оформлення вихідних відомостей повністю відповідає ДСТУ 4861:2007 «Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості».

Проаналізуємо поліграфічне втілення посібника.

Вид паперу не вказаний, але на сторінках видно, що він тонкий і просвічується, за ДСТУ 29.2-97 використовувати такий папір заборонено.

Використано гарнітуру Times. Додаткові тексти надруковані шрифтом більшого кегля, ніж основний текст. Текст надрукований шрифтом маленького кегля, а тому важко і злито сприймається.

Формат книги 70x100/32. В ДСТУ 29.2-97 такого формату не передбачено. Він не дуже зручний, тому що або вміщається мало інформації на сторінці, або доводиться зменшувати кегль до мінімуму.

Довжина рядка 95 мм, що відповідає стандарту, бо за ДСТУ довжина рядка в одній шпальті для учнів 10-11 класів повинна бути не менше 3 ½ кв. (63 мм), відстань між шпальтами більша за 15 мм.

Поля у виданні стандарту відповідають, відповідно до ДСТУ 29.2-97 кожне поле має бути більшим за 10 мм. Верхнє і корінцеве відповідають цьому правилу і мають по 10 мм. Зовнішнє має 15 мм, нижнє – 20 мм.

З засобів зорового розчленування тексту присутні абзацні відступи та шрифтові виділення. Напівжирним виділені назви підтем, те що потрібно запам'ятати події. Для того аби текст не зливався і не втомлював читача, потрібно додати ще якісь виділення. Наприклад, рамки або фон.

Отже, «Історія України: міні-довідник для підготовки до ЗНО» І.І. Панчука навчальний посібник для підготовки до ЗНО в якому багато плюсів. Він єдиний серед інших відповідає стандартам оформлення вихідних відомостей та полів, містить велику кількість додатків та гарно структурований матеріал. Проте і без мінусів не обійшлося, не зручний формат, який не

відповідає ДСТУ, дрібний шрифт, суцільний текст з мінімальною кількістю виділень, який погано сприймається, відсутність ілюстрацій, завелика кількість скорочень і звісно ж погано перевірений фактичний матеріал.

3.5 Засоби підвищення ефективності роботи з навчальним виданням

Основне завдання посібників для підготовки до ЗНО – якісно та ефективно допомогти абітурієнтам підготуватися до іспиту. Редактор повинен підібрати таку структуру видання, яка б не відволікала, не втомлювала та, головне, допомагала вивчати матеріал.

Аби підвищити ефективність роботи з навчальним посібником для підготовки до ЗНО, можуть використовувати виділення, додатки, цифрові технології тощо. Проте якісною підготовка буде тільки, якщо посібник буде відповідати програмі ЗНО. Програма міняється кожного року, вона містить перелік тем, термінів і понять, ілюстрацій обов'язкових для розпізнавання. Часто видавці нехтують програмою і просто кожного року перевидають свої посібники, міняючи лише рік. Це може зіграти злий жарт з абітурієнтом і завадити йому отримати високу оцінку на іспиті.

Для початку важливо, аби у навчальному посібнику була наявна кожна тема з тих, які наведені у програмі. Відсутність теми створить прогалину в матеріалі, а розділення на декілька або наявність не передбаченої програмою переважнить учня лишньою інформацією і зосередить його увагу на матеріалі, який не знадобиться на ЗНО.

Ми перевірили відповідність те у навчальних посібниках і програмі ЗНО (Додаток АБ). В ході дослідження з'ясовано, що не всі посібники створенні відповідно до тем, які перелічені в програмі ЗНО. Наприклад, «Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк об'єднала дві теми в одну, а «Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна навпаки порозбивала їх на декілька і тому деякі важливі теми в книзі просто пропущено. «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова та «Історія України: міні-довідник» І. Панчука дослівно дотримали тематичну програму ЗНО.

В програмі ЗНО, також є перелік термінів, які повинні знати учні. Якісною підготовка може бути тільки тоді, коли всі ці терміни будуть присутні в посібнику і пояснені доступною мовою.

Ми, також, перевірили наявність у посібнику понять і термінів, які наведені програмою ЗНО (Додаток АВ). В ході дослідження було виявлено, що єдиним навчальним посібником в якому є всі потрібні терміни та визначення є «Історія України: міні-довідник» І. Панчука видавництва «Підручники і посібники». Найменше термінів є в посібниках «Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк видавництва «Навчальна книга – Богдан» та «Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна видавництва «АССА». Більш ніж половина термінів є в посібнику «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова видавництва «Літера ЛТД». Перед кожним розділом в цьому виданні є перелік термінів, які потрібно знати, проте їх пояснення відсутні.

Найбільша проблема у виданнях в тому, що немає спеціальних виділень для термінів і вони губляться в основному тексті. В цьому випадку найзручнішим є видання видавництва «Підручники і посібники», тому що у ньому є спеціально відведене місце для термінів після основного тексту. Це зручно для учнів і значно економить їх час і тим самим збільшує ефективність підготовки до ЗНО.

В програмі ЗНО є перелік пам'яток архітектури і образотворчого мистецтва обов'язкових для розпізнавання абітурієнтами. Найкращим варіантом є, коли вони розташовані в основному тексті, мають підпис і посилання. В трьох посібниках для підготовки до ЗНО, а саме в «Історія України: міні-довідник» І. Панчука, «Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк та «Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна, ілюстрації відсутні і, відповідно, ефективність підготовки з таких посібником зменшується. Зображення пам'яток архітектури і образотворчого мистецтва наявні лише в «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова, вони не містять посилання на

основний текст, проте підписані і досить якісні. З 87 ілюстрацій, перелічених в програмі, в посібнику наявні всі 87.

Додається також перелік персоналій для візуального розпізнавання, їх є 41. Ситуація ідентична з попередньою. В виданнях видавництва «Навчальна книга – Богдан», «АССА» та «Підручники і посібники» їх портрети відсутні. В навчальному посібнику видавництва «Літера ЛТД» є всі портрети персоналій.

Підвищує ефективність підготовки і наявність типових запитань і завдань. Вони допомагають учневі зрозуміти чи є прогалини в матеріалі та використати теоретичні знання на практиці. В посібнику «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова є окремі тестові завдання до кожного розділу програми і 3 варіанти тесту у форматі ЗНО. Це допомагає учням перевірити свої знання як в конкретній темі, так і в загальному. У навчальному виданні та «Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна є 350 тренувальних тестових завдань. У посібниках «Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк та «Історія України: міні-довідник» І. Панчука запитання і завдання відсутні.

В епоху комп'ютерних технологій значно підвищує ефективність роботи з виданням його цифрове наповнення, наприклад додаткові аудіо лекції, відеоматеріали, або мобільні додатки з тестами, чи зображеннями культурних пам'яток або персоналій. Зважаючи на те, що сучасні підлітки багато часу проводять в телефонах, такий формат допоможе їм легше вивчити і запам'ятати навчальний матеріал. Наприклад, у виданні «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова є власні відео лекції до кожної теми з безкоштовним доступом. Побачити їх можна перейшовши по QR-коду, який розміщений в змісті видання. В інших виданнях такі елементи поки відсутні.

Отже, навчальні посібники для підготовки до ЗНО потребують ретельного вивчення. До них немає стандартизованих вимог і тому видавці створюють неякісні видання. Ефективність роботи з навчальним виданням залежить в більшій мірі від того наскільки це видання відповідає програмі і наскільки зручною є розроблена редактором і автором структура. В ході

дослідження ми виявили, що деякі посібники, такі як «Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк видавництва «Навчальна книга – Богдан» не можуть якісно і ефективно підготувати абітурієнта до іспиту, тому що в виданні немає ні прикладів тестових завдань, ні ілюстрації, ні основного тексту, який би задовольняв вимоги програми. Схожа ситуація з «Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна, основний текст, який не відповідає програмі, відсутність всіх тем та найменший показник наявних термінів. Посібник видавництва «Підручники та посібники» – «Історія України: міні-довідник» І. Панчука може якісно підготувати абітурієнтів до ЗНО, в ньому наявні всі теми та терміни, проте відсутні тести та ілюстрації. Найкращим виявився посібник видавництва «Літера ЛТД» – «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова, в ньому є всі ілюстрації, типові тестові завдання та навіть додаткові відеоматеріали.

ВИСНОВКИ

Отже, в процесі написання дипломної роботи ми:

1. Схарактеризували навчальні видання, окреслили поняття та типологічні особливості. З'ясували, що існує багато типологій навчальних видань. Свою типологію виділяють М. Тимошик, Г. Швецова-Водка, С. Антонова, О. Гречихін та Ю. Дреус. Навчальні видання виконують важливі функції, їх поділяють на головні та допоміжні. Дослідник Л. Серeda до головних відносить інформаційну, систематизаційну та управління процесом засвоєння змісту освіти.

2. Схарактеризували навчальні посібники для підготовки до ЗНО як вид навчального видання. Дослідили, що немає стандартизованого визначення та досліджень посібників для підготовки до ЗНО. Запропонували власне визначення, виділили головні ознаки, а саме доступний виклад матеріалу, який швидко допоможе знайти потрібну інформацію і в короткі терміни повторити її.

3. Дослідили ринок навчальних посібників для підготовки до ЗНО. В результаті огляду видавництв, які випускають навчальні посібники для підготовки до ЗНО, ми зрозуміли, що їх виданням займаються як і видавництва широкого профілю, так і видавництва, які спеціалізуються на випуску навчальної літератури. Продукт дуже популярний на ринку, кожного року з'являються нові посібники для підготовки до ЗНО різних видавництв. В Тернополі посібники для підготовки до ЗНО є в асортименті видавництв «Підручники та посібники» та «Навчальна книга – Богдан».

4. Проаналізували процес роботи редактора над змістом навчальних посібників для підготовки до ЗНО. Під час аналізу ми з'ясували, що робота над змістом навчального посібника складається з декількох частин, а саме структурування, забезпечення навчально-методичного рівня тексту та забезпечення взаємозв'язку між ілюстраціями і текстом. Робота над змістом є важливим етапом під час підготовки навчальних посібників і потребує професіоналізму зі сторони редактора та автора.

5. Проаналізували процес роботи редактора над художнім оформленням навчальних посібників та дійшли висновку, що від якості ілюстрацій залежить ефективність роботи з навчальним посібником, адже програмою ЗНО передбачено культурні пам'ятки та портрети діячів історії обов'язкові для впізнавання. Поділили процес оформлення видання на 5 етапів, окреслили види ілюстративного матеріалу за різними дослідниками, а саме О. Леонтєвою, В. Шевченко, Б. Тяпкіним та П. Бугою. Сформулювали загальні рекомендації по ілюструванню навчальних книг.

6. Проаналізували процес роботи редактора над поліграфічним втіленням навчальних посібників і з'ясували, що цей етап потребує уваги не менше ніж попередні. Дослідили, що важливим для редактора є створити художню структуру книги. Дослідник А. Лобін вважає, що художня структура складається з 12 елементів, серед яких конструкція видання, папір, шрифт, формат, поля. Користуючись ДСТУ 29.2-97 дали вимоги до кожного з елементів художньої структури.

7. Здійснили редакторський аналіз «Історії України: довідника для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк і зробили висновок, що не усі вимоги було дотримано, не весь фактичний матеріал відповідає дійсності, поліграфічне втілення та оформлення вихідних відомостей не відповідає ДСТУ, а ілюстрації та тестові завдання взагалі відсутні.

8. Здійснили редакторський аналіз «Історії України: комплексного видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова і з'ясували, що і в ньому не всі вимоги дотримано, використано дешевий газетний папір, який за ДСТУ заборонено використовувати, не дотримано також вимог щодо оформлення вихідних відомостей та полів, не весь фактичний матеріал відповідає дійсності. Проте в цьому виданні багато плюсів, наявність тестових завдань та ілюстрації, безкоштовні відеоуроки за QR-кодом та наявність виділених рамкою термінів.

9. Здійснили редакторський аналіз «Експрес-підготовки до ЗНО» Г. Г. Дедуріна. Видання повністю складається з таблиць, воно написане простою мовою, містить схематичне зображення матеріалу та 350 тестових завдань. Проте в ньому присутні багато недоліків, в основному тексті відсутня

інформація, яка вимагається, щоб дати відповідь на тестові завдання, ілюстрації в тестах присутні, а в основному тексті відсутні, поліграфічне втілення не відповідає ДСТУ та не всі факти є достовірними.

10. Здійснили редакторський аналіз «Історії України: міні-довідника» І. І. Панчука. У цьому виданні видавництва «Підручники і посібники» є багато плюсів. Серед них відповідність стандарту оформлення вихідних відомостей, багато потрібних додатків, наявність понять та термінів, персоналій. Проте є і мінуси, формат не відповідає ДСТУ, фактичний матеріал містить недостовірні факти, відсутні ілюстрації та тести, основний текст не містить ніяких виділень і тому важко сприймається.

11. Схарактеризували засоби підвищення ефективності роботи з навчальними виданнями на прикладі посібників для підготовки до ЗНО з історії. В результаті ми з'ясували, що підвищує ефективність роботи з навчальною книгою, перевірили відповідність посібників програмі ЗНО і зробили висновок, що посібник видавництва «Навчальна книга – Богдан» не може якісно підготувати абітурієнта до іспиту. Це тому, що в виданні немає прикладів тестових завдань, ілюстрації та навіть основного тексту, який би задовільняв вимоги програми. Ідентична ситуація з посібником Г. Г. Дедуріна, основний текст не відповідає програмі, не всі потрібні теми присутні. Посібник «Історія України: міні-довідник» І. Панчука може якісно підготувати учня до іспиту, адже в ньому наявні всі теми та терміни, проте відсутні ілюстрації, для їх вивчення доведеться купити додаткове видання або вивчати самостійно в мережі Інтернет. Найкращим виданням, серед аналізованих, став посібник «Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова, тому що в ньому є всі ілюстрації, типові тестові завдання та навіть додаткові відеоматеріали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаркова І. Проблеми видання навчальної літератури та шляхи її вирішення. *Друкарство*. 2005. № 1. С. 58–60.
2. Бейлинсон В. Арсенал образования. Характеристика, подготовка, конструирование учебных изданий. Москва, 1986. 286 с.
3. Білан О. Допомагають ілюстрації. *Дошкільне виховання*. 2001. № 4. С.14.
4. Буга П. Вузовский учебник: Создание, выпуск, распространение. Москва : Книга, 1992. 62 с.
5. Власов В.С., Кульчицький С. В. Історія України: ЗНО 2018. Київ : Літера ЛТД, 2017. 368 с.
6. Вороненко Ю. В., Мінцер О. П., Краснов В. В. Стандартизація підходів до розробки електронних навчальних посібників. *Медична інформатика та інженерія*. 2009. № 2. С. 4–21.
7. Герасимова О. Модернізування дискурсу в шкільних підручниках з історії: редакторський підхід. *«Медіанпростір»*. 2019. № 15. С. 50–55.
8. Городенко Л. Система верстки. Київ : Центр вільної преси, 2006. 524 с.
9. Гречихин А., Древе Ю. Вузовская учебная книга. Москва: Логос; Моск. Гос. ун-т печати, 2000. 255 с.
10. Дедурін Г. Історія України: експрес підготовка до ЗНО. Харків : АССА, 2018. 192 с.
11. ДСТУ 29.2-97. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл та інших типів середніх навчальних закладів. Поліграфічне виконання. Загальні технічні вимоги. URL: <https://www.twirpx.com/file/521590/> (дата звернення 18.05.2021).
12. ДСТУ 3017-2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 42 с.
13. Зуев Д. Д. Школьный учебник: монографія. Москва : Педагогика, 1983. 240 с.

14. Капелюшний А. О. Стилїстика й редагування : практ. слов.-довід.журналіста. Львів : Паїс, 2002. 576 с.
15. Карп'юк Я. Літературне редагування: ремесло чи мистецтво. *Урок української*. 2001. № 11–12. С. 19–21.
16. Клепар М. В. Навчальні видання як засіб інформативного й методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців. *Педагогічний альманах*. 2019. № 41. С. 168–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2019_41_28 (дата звернення 18.05.2021).
17. Коберник О.М., Ханецька Т.І. Загальні вимоги до змісту та оформлення навчальних посібників та навчально-методичної літератури : методичні рекомендації для викладачів на основі чинних нормативних документів. Житомир, 2014. 56 с.
18. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. Київ : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с
19. Крайнікова Т. С. Коректура : підручник. Київ : Наша культура і наука, 2005. 252 с.
20. Кучерук О. Редагування тексту в шкільному курсі української мови. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 4. С. 14–17.
21. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#n12> (дата звернення 03.03.2021).
22. Лобин А. М. Проектирование и анализ концепции книжного издания. Ульяновск : УлГТУ, 2009. 110 с.
23. Майданченко П. Концепція навчальних видань. *Друкарство*. 2005. № 6. С. 24–27.
24. Методичні рекомендації щодо структури, змісту та обсягів підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів (від 29.07.05). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0006290-05#Text> (дата звернення 18.05.2021).

25. Остроух В. І. Новітні електронні навчальні посібники як продовження процесу передачі систематизованих знань, створення нових методів і технологій навчання . *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2011. № 14. С. 70–73.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbgo_2011_14_24 (дата звернення 18.05.2021).

26. Офіційний сайт видавництва «АССА» URL: <https://www.acca.ua/> (дата звернення 18.05.2021).

27. Офіційний сайт видавництва «Генеза» URL: <https://www.geneza.ua/> (дата звернення 18.05.2021).

28. Офіційний сайт видавництва «Грамота» URL: <https://www.gramota.kiev.ua/> (дата звернення 18.05.2021).

29. Офіційний сайт видавництва «Книголав» URL: <https://knigolove.ua/> (дата звернення 18.05.2021).

30. Офіційний сайт видавництва «Літера ЛТД» URL: <http://www.litera-ltd.com.ua/> (дата звернення 18.05.2021).

31. Офіційний сайт видавництва «Навчальна книга – Богдан» URL: <https://bohdan-books.com/> (дата звернення 18.05.2021).

32. Офіційний сайт видавництва «Підручники і посібники» URL: <https://pp-books.com.ua/> (дата звернення 18.05.2021).

33. Панчук І. Історія України : міні-довідник до підготовки до ЗНО. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 272 с.

34. Партико З. В. Загальне редагування : навчальний посібник. Львів : ВФ Афіша, 2006. 416 с.

35. Підручник історії в Україні. URL : <https://commons.com.ua/ru/pidruchnik-istoriyi-v-ukrayini/> (дата звернення 05.12.2020).

36. Програма ЗНО 2018 з історії України. URL: <https://testportal.gov.ua/progist/> (дата звернення 05.12.2020).

37. Пучков Н.П., Попов А.И. Подготовка учебной литературы : учебно-методическое пособие Тамбов : Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. 60 с.

38. Редактирование отдельных видов литературы :ученик. Московский государственный университет печати URL : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook736/01/part-009.htm> (дата звернення 05.12.2020).

39. Різун В. В. Літературне редагування : підручник для журналістів. Київ : Либідь, 1996. 240 с.

40. Сагун М. Я., Симоненко С. М. Загальні вимоги до оформлення навчальних посібників та навчально-методичної літератури Суми : Вид-во СумДУ, 2007. 30 с.

41. Середа Л. П., Павленко В. С. На допомогу авторам навчальної літератури: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2001. 79 с.

42. Сищенко С. В. Навчальні видання в сучасному бібліотечно-інформаційному просторі України. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. № 42. С. 161-167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_42_22 (дата звернення 18.05.2021).

43. Сорочинська Н. Історія України: ЗНО 2018 : комплексне видання. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 360 с.

44. СОУ 18.1-02477019-07:2015 (від 07.05.2015) «Поліграфія. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх навчальних закладів. Загальні технічні вимоги». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS24679.html (дата звернення 03.03.2021).

45. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця. Київ : Наша культура і наука. 2006. 560 с.

46. Тріщук О. В. Редагування науково-інформаційного тексту : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : НТУУ «КПІ», 2013. 255 с.

47. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/> (дата звернення 03.03.2021).

48. Цимбал Н. Електронні навчальні посібники в системі підготовки майбутніх учителів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10 (1). С. 144–151.

49. Чернилевский, Д.В. Дидактические технологии в высшей школе Москва : Юнити-Дана, 2002. 437 с.
50. Черниш Н. Створення сучасного українського підручника: комунікативний і виховний аспекти. *Гене́за–експерт*. 1996. № 2. С. 24–27.
51. Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування: підручник. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2010. 516 с.
52. Шкільна історія очима істориків-науковців : матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / упоряд. Н. Яковенко. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2008. 128 с.
53. Ярема С. М. Технічне редагування. Київ :Університет «Україна», 2003. 304 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця перевірки фактичного матеріалу в посібнику Н.М Сорочинської,
О.О. Мартинюка

Факт	Джерело перевірки	Достовірний/ не достовірний
Юрій Котермак – ректор Болонського університету	[1]	Частково достовірний. Проте Котермак лише імовірне справжнє прізвище Юрія Дрогобича.
У Київській Русі було близько 240 міст і селищ.	[2]	Достовірний
2 травня 1848 року у Львові була заснована перша українська політична організація – Головна руська рада	[1]	Достовірний
«Зоря Галицька» почала виходити 15 травня 1848 р.	[1]	Достовірний
У 1387 році католицизм було проголошено державною релігією Литви	[1]	Не достовірний, Городельський привілей 1413 року підтвердив статус католицизму як державної релігії
«Союз порятунку» було створено у 1816 р. в Петербурзі	[3]	Достовірний
Першим православним братством було «Благовіщинське» 1542 р.	[4]	Не достовірний, першим було братство кушнірів у Вільно 1538 р.
1557 р. – «Устава на волоки»	[1]	Достовірний
Ганна Барвінок (1828-1888 рр.) – письменниця	[5]	Не достовірний, померла вона в 1911 р.
В другій половині 18 ст. панщина сягала 5-6 днів на тиждень. (189 с.)	[3]	Частково достовірний, в залежності від території України панщина сягала від 3 до 6 днів.

Джерела перевірки:

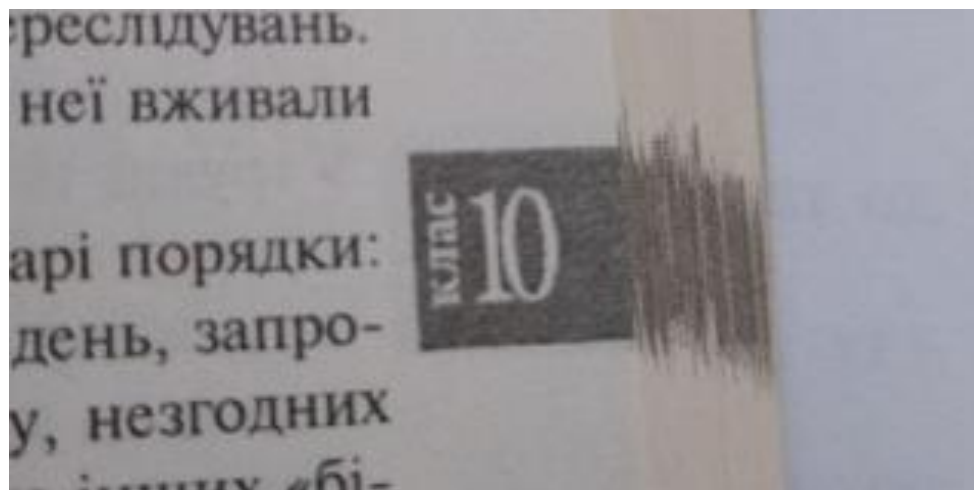
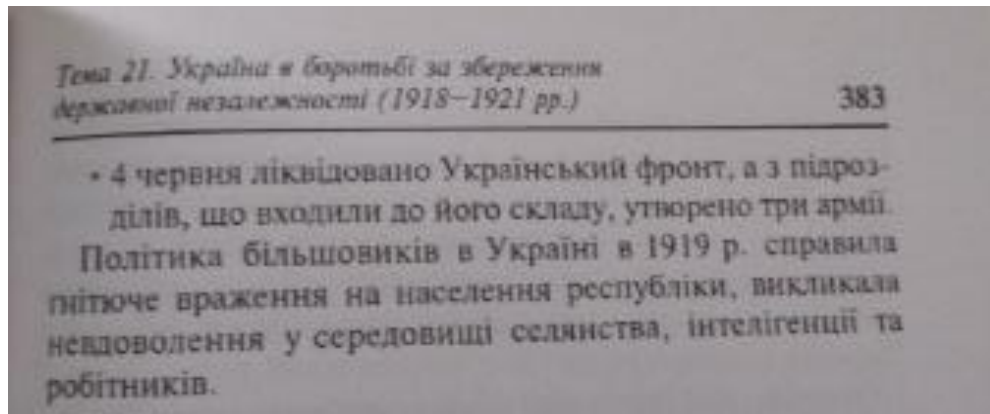
1. Енциклопедія Історії України. URL : <http://history.org.ua/uk>
2. Субтельний О. Україна: Історія Київ, 1991.
3. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. — Т. 9 : 738. 944 с.
4. Ісаєвич Я. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст. Київ, 1966;
5. Енциклопедія «Наукове Товариство імені Тараса Шевченка». URL: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=200

ЗМІСТ

<i>Тема 1. Вступ до історії України. Стародавня історія України</i> 3	<i>Тема 15. Західноукраїнські землі у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії в другій половині XIX ст.</i> 261
<i>Тема 2. Київська держава</i> 32	<i>Тема 16. Культура України в другій половині XIX — на початку XX ст.</i> 274
<i>Тема 3. Галицько-Волинська держава. Монгольська навала</i> 62	<i>Тема 17. Наддніпрянська Україна в 1900–1914 рр.</i> 288
<i>Тема 4. Литовсько-Руська держава. Українські землі у складі Великого князівства Литовського (у другій половині XIV — першій половині XVI ст.)</i> 74	<i>Тема 18. Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії у 1900–1914 рр.</i> 313
<i>Тема 5. Українські землі у складі Речі Посполитої (друга половина XVI ст.)</i> 100	<i>Тема 19. Україна в Першій світовій війні</i> 321
<i>Тема 6. Українські землі у складі Речі Посполитої (перша половина XVII ст.)</i> 111	<i>Тема 20. Українська революція</i> 333
<i>Тема 7. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького середини XVII ст.</i> 129	<i>Тема 21. Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918–1921 рр.)</i> 361
<i>Тема 8. Українські землі наприкінці 50-х — у 80-ті XVII ст.</i> 144	<i>Тема 22. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.)</i> 400
<i>Тема 9. Українські землі наприкінці XVII ст. — у першій половині XVIII ст.</i> 166	<i>Тема 23. Утвердження тоталітарного режиму в 1929–1939 рр.</i> 412
<i>Тема 10. Українські землі в другій половині XVIII ст.</i> 184	<i>Тема 24. Західна Україна в 1921–1939 рр.</i> 427
<i>Тема 11. Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII ст. — у першій половині XIX ст.</i> 201	<i>Тема 25. Україна під час Другої світової війни (1939–1945 рр.)</i> 439
<i>Тема 12. Західноукраїнські землі в складі Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. — у першій половині XIX ст.</i> 216	<i>Тема 26. Україна в перші повоєнні роки (1945 — на початку 1950-х рр.)</i> 463
<i>Тема 13. Культура України кінця XVIII ст. — першої половини XIX ст.</i> 226	<i>Тема 27. Україна в умовах деєсталінізації (1953–1964 рр.)</i> 492
<i>Тема 14. Наддніпрянська Україна в другій половині XIX ст.</i> 234	<i>Тема 28. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965–1985 рр.)</i> 507
	<i>Тема 29. Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України (1985–1991 рр.)</i> 521
	<i>Тема 30. Україна в умовах незалежності</i> 538
	<i>Хронологія подій</i> 600

ДОДАТОК В

Колонтитули в посібнику Н.М Сорочинської, О.О. Мартинюка

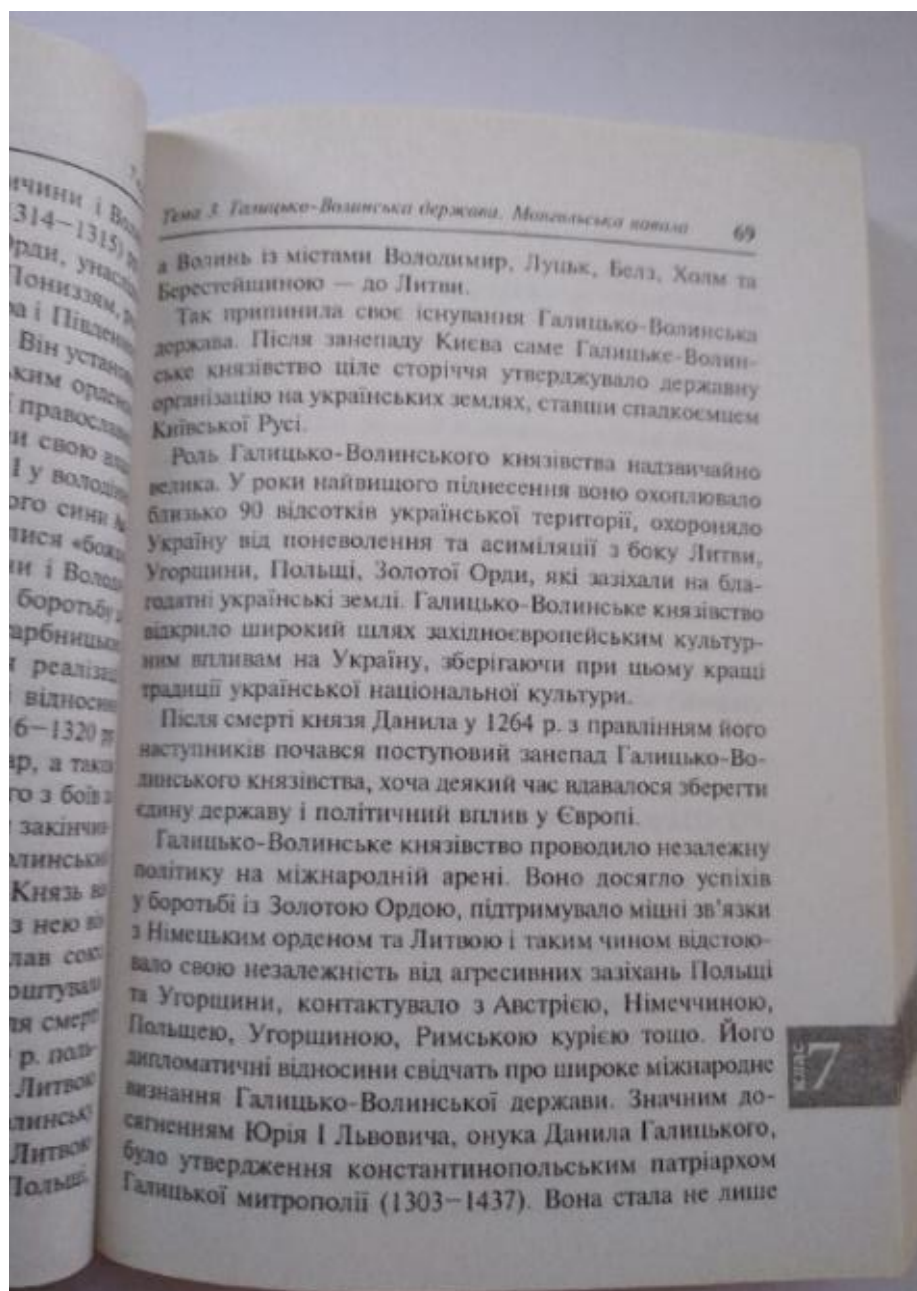

Хронологічна таблиця в посібнику Н.М Сорочинської, О.О. Мартинюка

Хронологія подій	
800 тис. років тому – V ст. – стародавня (давня) історія України.	980 – 1015 рр. – правління Володимира Великого.
V ст. – XV ст. – початок XVI ст. – середньовіччя історія України.	980 р. – хрещення Русі.
Близько 800 тисяч років – як найдавніші в відкритих археологами стоянок на території України (с. Коронівка в Закарпатті).	1019 р. – утвердження Ярославом Володимировичем на київському престолі.
Близько 40–35 тис. років тому – поява на території України людини розумної.	1036 р. – розгром печенігів під Києвом.
VI–IV тис. до н. е. – новий кам'яний вік (неоліт).	1051 р. – збрания падишах київського митрополитом. Початок історії Києво-Печерської лаври.
IV–III тис. до н. е. – мідний, або мідно-кам'яний вік (мідоліт).	1068 р. – битва на р. Альта між дружиною князя Ізяслава і половцями.
Кінець V–сер. III тис. до н. е. – трипільська культура.	1097 р. – Любечський з'їзд князів.
8 тис. до н. е. – бронзовий вік.	1111 р. – «хрестовий похід» руських князів під керівництвом Володимира Мономаха проти половців.
IX–III ст. до н. е. – початок залізного віку на теренах України.	1113–1125 рр. – правління в Києві Володимира Мономаха.
VI–III ст. до н. е. – скіфський період.	1125–1132 рр. – правління в Києві Мстислава Великого.
V ст. до н. е. – утворення скіфської централізованої держави.	1187 р. – перша згадка в літописі назви «Україна».
V ст. до н. е. – утворення Боспорського царства.	1182–1187 рр. – зміцнення Галицького князівства за правління Ярослава Осмомисла.
III–II ст. до н. е. – завершення становлення слов'ян. Формування на території України зарубинецької культури.	1170 р. – початок князювання Романа Мстиславича на Волині.
II–V ст. – період існування черняхівської культури.	1223 р., 31 травня – битва на р. Калка.
Близько 375 р. – розгром гуннами готів.	1238 р. – розгром Данилом Галицьким хрестоносців під Дорогомином.
VI–VII ст. – балтійські війни.	1240 р. – здобуття Києва монголами.
602 р. – остання згадка про анти в писемних джерелах.	1245 р., 17 серпня – Ярославська битва.
VIII – початок IX ст. – утворення Київської держави.	1253 р. – коронація Данила Галицького.
639 р. – прибуття руського посольства до Константинополя. У писемних джерелах вперше згадується назва «Русь».	1260–1266 рр. – правління Володимира Васильовича на Волині.
662 р. – похід Олега на Київ. Утвердження династії Рюриковичів.	1301 – 1306 рр. – правління Юрія Львовича.
	1359 р. – утворення Молдавського князівства.
	1365 р. – Кревська унія Литви та Польщі.

Після завоювання Києва князем Володимиром Великим відомо, що сторони утворили об'єднані сили на українських землях, ставши об'єднаними силами. Історик Іоанн Локітський, який писав про Галицько-Волинського князя, охороняло у роки найвищої пінесення воно охороняло 90 відсотків української території, охороняло всі її межі, землі та селення з боку Литви, Польщі, Золотої Орди, які зазіхали на українські землі. Галицько-Волинська князівство було широким шлях західноєвропейським, кудьтурі славян на Україну, збірці, при цьому країні в української національної кудьтурії і охороня і сиріт князя Данила у 1264 р. в правління його князя, почався поступовий занепад Галицько-Волинського князівства, хоча деякий час вдалося зберегти державу і політичний вплив у Європі. 1281 у князя-Волинського князівство проводило незалежну політику на міжнародній арені. Воно досягло успіхів у боротьбі з Золотою Ордою, підтримувало міцні зв'язки з Золотим Ордом та Литвою і таким чином відстоювало свою незалежність від агресивних зазіхань. Подальше розширення контактувало з Австрією, Німеччиною, Угорщиною, Римською, київською, тощо. Його князь Галицько-Волинський князь, проширюючи межі Галицько-Волинської держави, значним до-помогою Юрія і Дмитра, онука Данила Галицького, утворивши константинопольським патріархом зокон митрополіт (1393-1437). Вона стає не лише

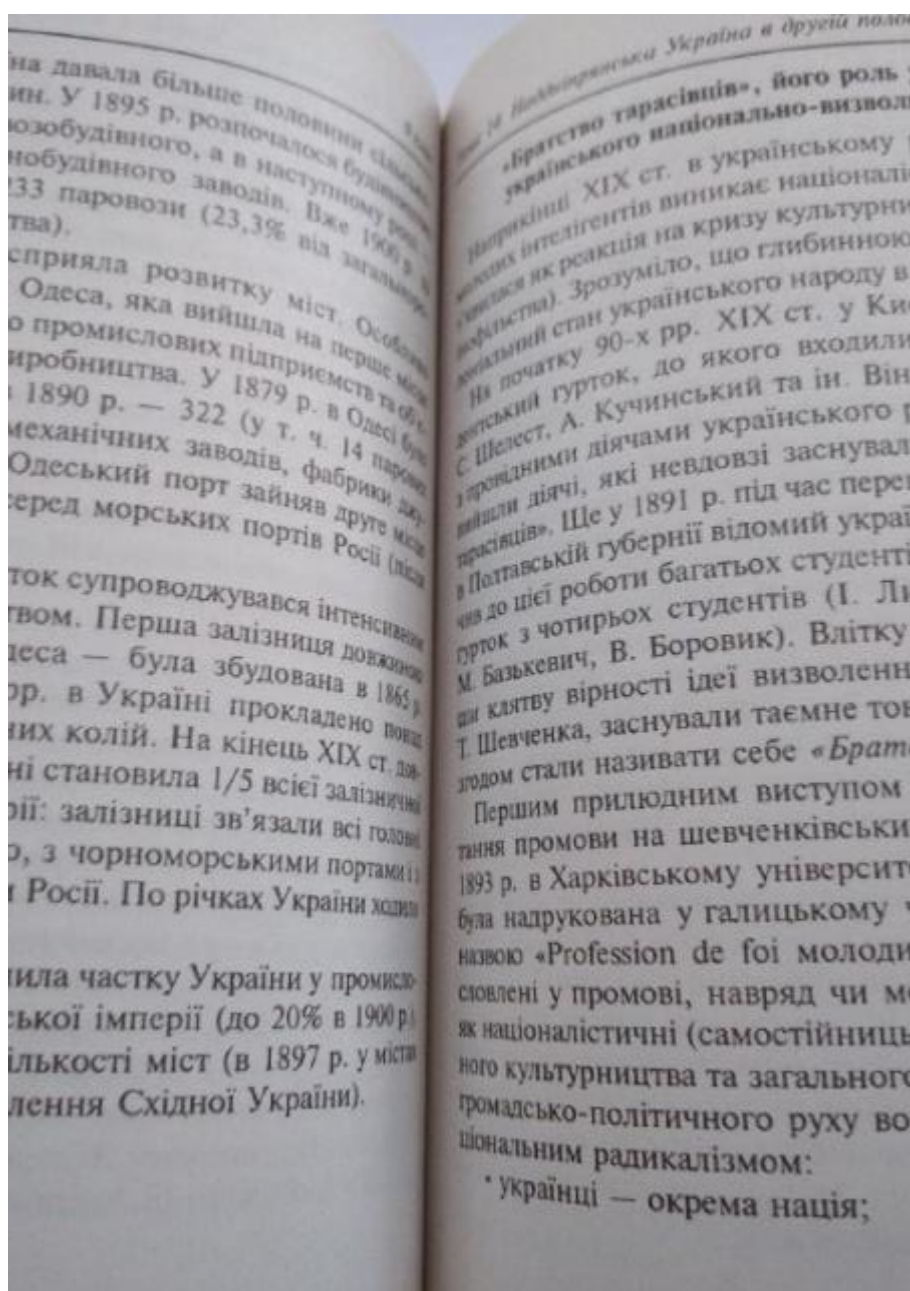

ДОДАТОК Ж

Непередбачений стандартом формат в посібнику Н.М Сорочинської,
О.О. Мартинюка

ДОДАТОК К

Таблиця перевірки фактичного матеріалу в посібнику В. С. Власова, С. В.
Кульчицького

Факт	Джерело перевірки	Достовірний / не достовірний
У 2 половині 14 ст. русичі становили 90% населення держави Великого князівна Литовського.	[1]	Достовірний
У квітні 1722 р. було створено Малоросійську колегію	[2]	Достовірний
71.5% національного складу земель підросійської України 1897 р. складали українці.	[3]	Достовірний
Перша українська політична партія на Буковині – «Національна рада русинів на Буковині».	[4]	Достовірний
У червні 1942 р. з'явився Український штаб партизанського руху.	[5]	Не достовірний, він з'явився 30 травня 1942 р.
1710 р. – Конституція Пилипа Орлика.	[4]	Достовірний
Роман Шухевич – член ОУН від 1930 року.	[4]	Достовірний
1865 р. – відкриття Новоросійського університету.	[4]	Достовірний
Глухів був музичною столицею України.	[6]	Частково достовірний, це оціночне судження автора. В Глухові була започаткована перша в Україні і Росії музична школа і він був столицею Війська Запорозького, але ніяк не музичною столицею.

У 1774 у Відні засновано греко-католицьку семінарію для навчання руського духовенства («Барбареум»)	[4]	Достовірний
---	-----	-------------

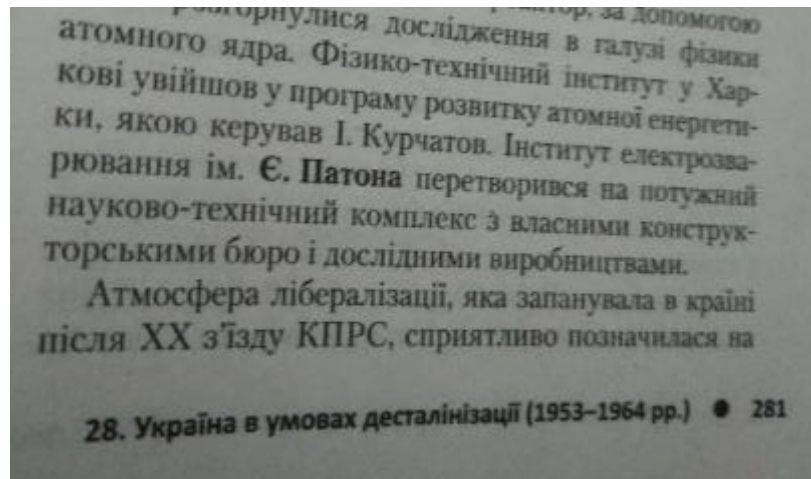
Джерела перевірки:

1. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1960. — Т. 4, кн. VII : Літери Ле — Ме. С. 838.
2. В. Ю. Крушинський. Малоросійська колегія // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ :Знання України, 2004 — Т.2 812с.
- 3.Стещенко. В. С. Переписи населення URL : http://www.history.org.ua/?termin=Perepysy_naselennia
4. Інститут історії України. URL: <http://history.org.ua/uk>
5. Українська радянська енциклопедія. URL: <https://leksika.com.ua/ure/>
6. Бажан О.Г. Глухів // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - Київ: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Glukhiv>

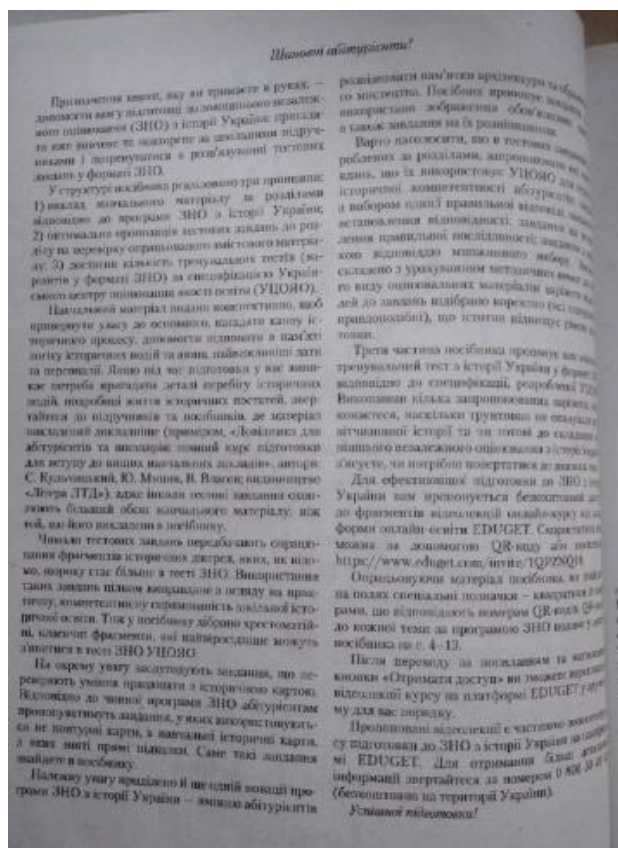

Колонтитули в посібнику В. С. Власова, С. В. Кульчицького

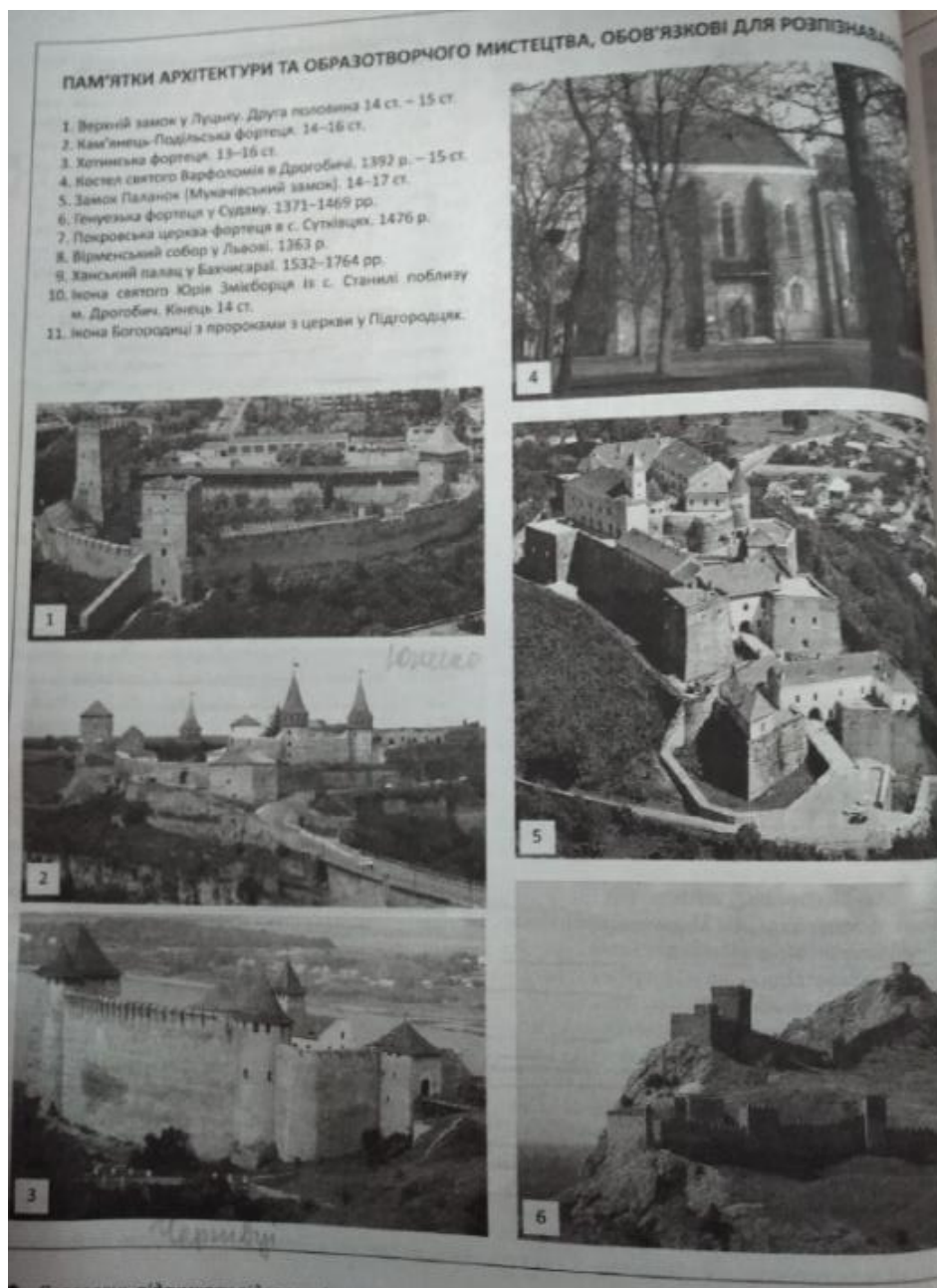

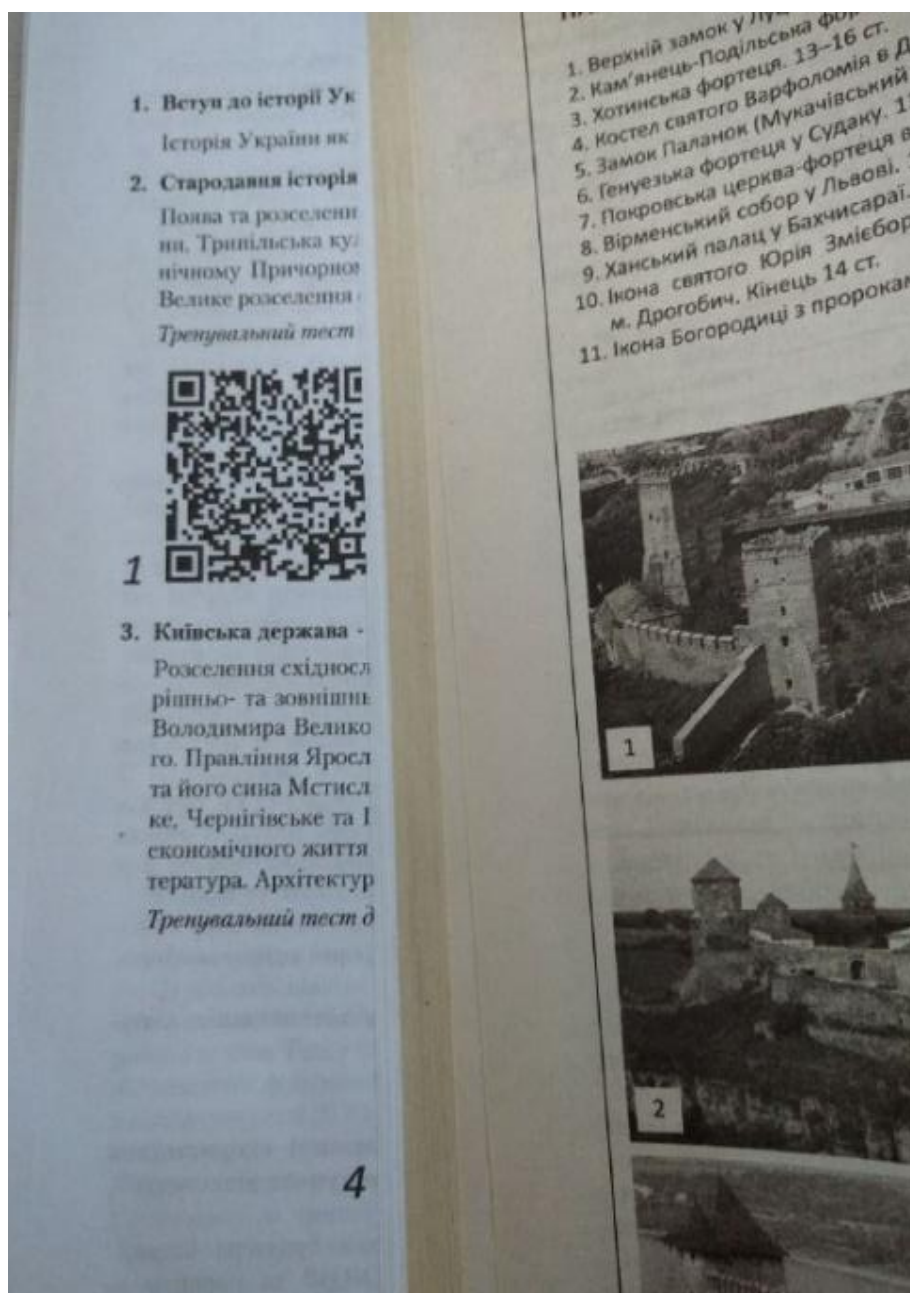
Передмови в посібнику В. С. Власова, С. В. Кульчицького

Ілюстрації в посібнику В. С. Власова, С. В. Кульчицького

ДОДАТОК Т

Таблиця перевірки фактичного матеріалу в посібнику «Експрес-
підготовка до ЗНО : Історія України» Г. Г. Дедуріна

Факт	Джерело перевірки	Достовірний/ не достовірний
В Україні Надзвичайну хлібозаготівельну комісію очолював В.Молотов	[1]	Достовірний
У Київській Русі було 14 видів данини	[2]	Достовірний
Населення Львова наприкінці VIII століття було 68 тисяч	[3]	Не достовірний, у 1808 році зросло до 41,5 тис., у 1827 році — до 55,5 тис., а лише в 1849 році — до 70 тис. чоловік.
1908 р. – поява першого в Російській імперії аероклубу в Одесі	[1]	Достовірний
У 1890 р. нараховувалося 129 гімназій та 19 реальних шкіл	[4]	Достовірний
Ідея незалежності України вперше була сформульована у роботі Ю. Бачинського «Україна уярмлена» 1895 р.	[5]	Достовірний
Українське селянсько-робітничє об'єднання існувало в 1926 – 1932 рр.	[6]	Достовірний
1621 р. – Хотинська битва	[1]	Достовірний
«Синопис» – перший систематизований підручник з історії східнослов'янських народів.	[6]	Достовірний
Петро Могила – митрополит Галицький, Київський і всієї Русі.	[7]	Достовірний

Джерела перевірки:

1. Енциклопедія сучасної України URL:
http://esu.com.ua/search_articles.php?id=69080
2. Данина, дань // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1958. — Т. 2 : Д — Є. С. 306.
3. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка 2009. 790 с. доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Lviv_mst
4. Бойко О. Д. Історія України. Київ : Академвидав, 2004. — 654с.
5. Велика Українська Енциклопедія. URL:
https://vue.gov.ua/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0
6. Універсальний словник-енциклопедія URL:
<http://slovopedia.org.ua/29/53409/20332.html>
7. Могила Петро Симеонович // Шевченківська енциклопедія: — Т.4:М— Па : у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський.. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2013. С. 283-284.

ЗМІСТ	
ТЕМА 1. СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	8
Первісне суспільство на території України	8
Кочові народи Північного Причорномор'я	9
Велике переселення народів	10
Античні міста-колонії Північного Причорномор'я	10
Етапи розвитку колоній	10
Походження східних слов'ян	10
Східні слов'яни у давнину	11
ТЕМА 2. ВИНИКНЕННЯ І РОЗКВІТ КИЇВСЬКОЇ РУСІ	12
Причини та теорії виникнення Київської Русі	12
Теорії утворення Київської Русі	12
Становлення та піднесення Давньоруської держави	13
Причини та наслідки прийняття християнства на Русі	15
Приклади тестових завдань до тем 1–2	16
ТЕМА 3. КИЇВСЬКА РУСЬ ЗА ЧАСІВ РОЗДРОБЛЕНості. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВА	22
Монгольська навала та золотоординське іго	23
Галицько-Волинська держава	24
ТЕМА 4. ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ, СОЦІАЛЬНО ЕКОНОМІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ РУСІ У IX–XIII СТ.	25
Особливості політичного устрою	25
Соціально-економічний розвиток	25
Суспільні стани. «Руська Правда»	25
Суспільні відносини	26
Розвиток культури Київської Русі	27
Приклади тестових завдань до тем 3–4	28
ТЕМА 5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ (II ПОЛ. XIV СТ. — I ПОЛ. XVI СТ.)	34
Литовська політика на українських землях	34
Польська політика на українських землях	35
Кримське ханство у добу пізнього Середньовіччя	35
Виникнення українського козацтва	36
Соціально-економічний розвиток українських земель	36
ТЕМА 6. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У II ПОЛ. XVI СТ.	38
Люблінська унія та зміни у становищі українських земель	38
Релігійне питання на українських землях. Берестейська унія	38
Запорізька Січ. Козацько-селянські повстання кінця XVI ст.	39
Військово-адміністративний устрій та політичний лад Запорізької Січі	40
Зростання національного, соціального та релігійного гноблення наприкінці XVI ст.	40
Приклади тестових завдань до тем 5–6	42
	3

Тема 4. Політичний устрій, соціально-економічний та культурний розвиток Київської Русі у IX–XIII ст.

Зовнішня торгівля	
До Русі	З Русі
Оksamит, шовк, сукино, прянощі, зброя, ювелірні вироби	Мед, хутро, льняні тканини, вироби зі скла, заліза та срібла
Торгові партнери: Візантія, країни Скандинавії та Центрально-Східної Європи	

Тестові завдання в посібнику Г.Г. Дедуріна

ПРИКЛАДИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДО ТЕМ 3-4

1 Прибічники норманської теорії виникнення Київської Русі стверджують, що

- А Русь була утворена виключно завдяки зусиллям східнослов'янських племен
- Б Русь виникла завдяки зовнішньому впливу варягів
- В Русь виникла під впливом «великого переселення народів»
- Г біля витоків державності на Русі стояла Візантійська імперія

Відповідь ☐

2 Похід Олега з Новгороду до Києва відбувся у

- А 782 р.
- Б 882 р.
- В 982 р.
- Г 988 р.

Відповідь ☐

3 Яка подія зображена на малюнку?

- А Вбивство Аскольда і Діра
- Б Помста Ольги древлінам за смерть свого чоловіка
- В Розправа монголів над захисниками Києва
- Г Дії русичів у Константинополі під час походу Олега у 907 р.

Відповідь ☐

4 Монети, що почали карбуватися на Русі за часів Володимира, мали назву

- А гривні й карбованці
- Б алатники і срібники
- В фунти і стерлінги
- Г денарії та соліди

Відповідь ☐

ДОДАТОК Ц

Примітки в посібнику Г. Г. Дедуріна

В. Ющенко — 39,87 %	В. Янукович — 39,32 %
II тур* <i>* Фіксувалася безліч порушень і фальсифікацій на користь провладного кандидата В. Януковича.</i>	
В. Ющенко — 46,69%	В. Янукович — 49,42%

Ілюстрації в посібнику Г. Г. Дедуріна

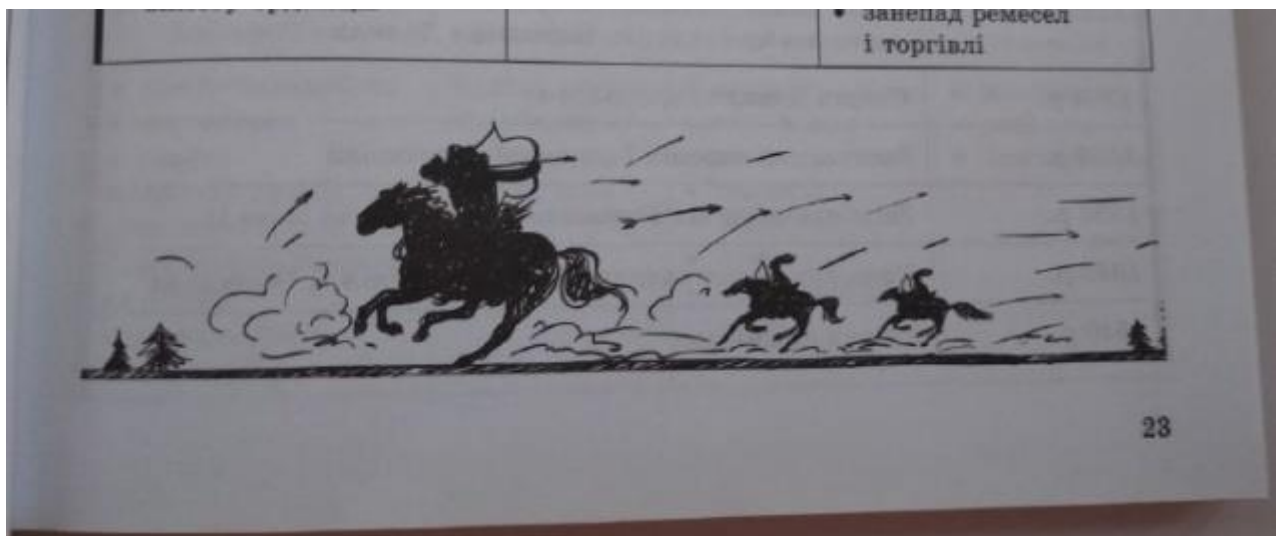
Тема 1-2

20 Кому присвячений цей пам'ятник?

А Першим слов'янам, що прийшли в Україну
Б Легендарним засновникам Києва
В Скіфським вождям
Г Гунським завойовникам

Відповідь ☐

ДОДАТОК ІІІ

Таблиця перевірка фактичного матеріалу в посібнику І. І. Панчука

Факт	Джерело перевірки	Достовірний / не достовірний
1727 року гетьманом став Д.Апостол	[1]	Достовірний
У 1907 р. в Австро-Угорській імперії впроваджено загальне виборче право для чоловіків	[2]	Достовірний
На Всеросійських установчих зборах українські національні партії здобули 75% голосів.	[4]	Не достовірний, в Україні дві третини голосів зібрали укр. соціаліст. партії, серед яких домінувала Українська партія соціалістів-революціонерів. А найбільше – 40 % були віддані Партії соціалістів-революціонерів
Внутрішня політика урядів Директорії включала 8-годинний робочий день	[3]	Достовірний
Перший зимовий похід відбувся 6 грудня 1919 року	[4]	Достовірний
7 (20) грудня 1917 року створено спеціальний орган – Всеросійська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією	[5]	Достовірний
Микола Хвильовий автор фрази «Геть від Москви! Дайош Європу!»	[6]	Достовірний
Августин Волошин в 1903 році був редактором тижневика «Наука»	[6]	Частково достовірний, з 1903 по 198 роки
«Зоря Галицька» перша українськомовна газета була видана в 1848 році	[7]	Достовірний

Закінчення ДОДАТКА Ш

У 1784 рік виник Львівський університет	[8]	Не достовірний, 1661 року був заснований Львівський університет.
---	-----	--

Джерела перевірки:

1. Апостол Данило // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1957. Т. 1, кн. I : Літери А — Б. С. 45-46.

2. Віднянський С. В. Австро-Угорщина // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. : І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Коорд. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України. Київ : Поліграфкнига, 2001. Т. 1 : А. 823 с.

3 Щусь О.Й. Директорія, Директорія Української Народної Республіки [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с. URL: Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Dyrektoriya>

4. Інститут історії України. URL: <http://history.org.ua/uk>

5. Всеросійська надзвичайна комісія // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко [та ін.]. — Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998—2004.

6. Універсальний словник енциклопедія. URL: https://slovnyk.me/amp/dict/use/%D0%A5%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0.

7. Довідник з історії України. URL: <http://history.franko.lviv.ua/dovidnyk.htm>

8. Офіційний сайт Львівського університету. URL: <https://lnu.edu.ua/about/university-today-and-tomorrow/history/>.

Зміст в посібнику І. І. Панчука

ЗМІСТ	
Передмова.....	3
Основні скорочення.....	4
1. Вступ до історії України.....	7
2. Стародавня історія України.....	9
3. Київська держава.....	23
4. Галицько-Волинська держава. Монгольська навала.....	52
5. Литовсько-Руська держава. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та інших держав (у другій половині XIV – першій половині XVI ст.).....	60
6. Українські землі у складі речі Посполитої (друга половина XVI ст.).....	74
7. Українські землі у складі Речі Посполитої (перша половина XVII ст.).....	89
8. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького середини XVII ст.	102
9. Українські землі наприкінці 50-х – у 80-ті рр. XVII ст.	115
10. Українські землі наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст.	130
11. Українські землі в другій половині XVIII ст.	145
12. Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	160
13. Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	172
14. Культура України кінця XVIII – першої половини XIX ст.	182
15. Наддніпрянська Україна в другій половині XIX ст.	191
16. Західноукраїнські землі у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії в другій половині XIX ст.	207
17. Культура України другої половини XIX – початку XX ст.	217
18. Наддніпрянська Україна в 1900–1914 рр.	235
19. Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії у 1900–1914 рр.	246
20. Україна в Першій світовій війні.....	252
21. Українська революція.....	260
22. Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918–1921 рр.).....	274
23. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.).....	302
24. Утвердження тоталітарного режиму в 1929–1939 рр.	317
25. Західна Україна в 1921–1939 рр.	334
26. Україна під час Другої світової війни (1939–1945 рр.).....	349
27. Україна в перші післявоєнні роки (1945 – на початку 1950-х рр.).....	368
28. Україна в умовах деєсталінізації (1953–1964 рр.).....	383
29. Україна в період загострення кризи радянської системи (1965–1985 рр.).....	400
30. Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України (1985–1991 рр.).....	421
31. Україна в умовах незалежності.....	435

Передмова в посібнику І. І. Панчука

ПЕРЕДМОВА

Пропонований міні-довідник спрямований на забезпечення підготовки до складання зовнішнього незалежного оцінювання.

Щоб допомогти абітурієнтам у швидкому та якісному вивченні історичних фактів, пов'язаних з минулим України, до кожної теми вміщено хронологічний довідник. Звичайно, неможливо передати весь загальний фактичний матеріал, тому дібрано лише найважливіші з погляду історії події. Перш за все увагу приділено політичним подіям, але відображено також і соціально-економічне та культурне життя. Наприкінці міні-довідника наведено додатки до нього, які суттєво поповнять інформаційний арсенал абітурієнта.

У словнику персоналій, поданому майже до кожної теми, висвітлено діяльність представників різних політичних і соціальних таборів та ідеологічних напрямів крізь призму сьогодення. Наведено також інформацію про відвертих ворогів України, про представників інших народів, які мають стосунок до нашої історії. Чималу увагу приділено діячам культури, їхній творчості. За допомогою життєписів політичних, військових, господарських і культурних діячів можна простежити найголовніші віхи історії нашого народу від найдавніших часів до наших днів, успіхи та досягнення, поразки і невдачі, боротьбу за національне й соціальне визволення.

У посібнику вміщено (майже до кожної теми, згідно з програмою) також термінологічний словник, покликаний допомогти абітурієнтам подолати труднощі, які постають під час засвоєння навчального матеріалу. Тематика словника охоплює основні поняття, що стосуються історії України від найдавніших часів до наших днів. Враховано нові підходи, що з'явилися за останні десятиліття в історичній літературі. Головним принципом викладу матеріалу є якнайширше охоплення і стисле розкриття понять і термінів, їх змісту і значення, використання сучасною наукою, на матеріалах і прикладах з історії України.

Пропоновані матеріали дають змогу майбутнім абітурієнтам поглибити, систематизувати, перевірити свої знання з історії України та зробити об'єктивний висновок про їх загальний рівень, а отже — ґрунтовно підготуватися до зовнішнього незалежного оцінювання. Старанно опрацювавши всі запропоновані теоретичні та словниково-довідкові відомості, вони зможуть успішно скласти зовнішнє незалежне тестування та вступити до обраного вишу.

Посібник має універсальний характер, тому його можуть використовувати вчителі — для поурочної роботи, а також учні загальноосвітніх середніх навчальних закладів — для повторення програмового матеріалу та поглиблення знань з цього предмета.

Щастя вам, шановні абітурієнти, вчителі та учні!

Додатки в посібнику І. І. Панчука

ДОДАТКИ	
Великі Київські князі	
882, весна (злагодаю) — 912, осінь — Олег (Віщий)	
912, осінь — 945, осінь — Ігор Рюрикович (Старий)	
945, осінь — 964 — Ольга (регентство)	
964–972, березень — Святослав Ігоревич	
972, березень — 978, 11 червня — Ярополк Святославич	
978, 11 червня — 1015, 15 липня — Володимир Святославич (Великий)	
1019, зима — 1054, 20 лютого — Ярослав Володимирович (Мудрий)	
1113, 20 квітня — 1125, 19 травня — Володимир Всеволодович (Мономах)	
1125, 20 травня — 1132, 15 квітня — Мстислав Володимирович (Великий)	
Гетьмани — керівники держави та місця їх осідку (резиденції)	
Гетьмани усієї України (обидві сторони Дніпра)	
1648, початок лютого — 1657, 27 липня — Богдан Хмельницький (Чигирин)	
1657, 26 серпня — 1659, 11 вересня — Іван Виговський (Чигирин)	
1659, 28 вересня — 1663, 13 січня — Юрій Хмельницький (Чигирин)	
1668, 8 червня — 1669, 9 бересня — Петро Дорошенко (Чигирин)	
1674, 17 березня — 1678, 30 серпня — Іван Самойлович (Батурин)	
1704, травень — 1709, 21 вересня — Іван Мазепа (Батурин)	
Правобережні гетьмани	
1663, 13 січня — 1665, липень — Павло Тетеря (Чигирин)	
1665, 10 жовтня — 1676, 19 вересня — Петро Дорошенко (Чигирин)	
Гетьмани Лівобережної України	
1663, 18 червня — 1668, 8 червня — Іван Брюховецький (Гадяч)	
1668, 17 грудня — 1672, 13 березня — Дем'ян Многогрішний (Батурин)	
1672, 17 червня — 1687, 25 липня — Іван Самойлович (Батурин)	
1687, 25 липня — 1709, 21 вересня — Іван Мазепа (Батурин)	
1708, 6 листопада — 1722, 3 липня (фактично 2 квітня) — Іван Скоропадський (Глухів)	
1727, 20 червня — 1734, 17 січня — Давидо Алопостол (Глухів)	
1730, 22 жовтня — 1764, 10 листопада — Кирило Роздумський (Глухів, мав намір перенести в Батурин)	

Персоналії	
Волобуєв Михайло (24.01.1900, Мінськ — 20.06.1972, Ростов-на-Дону, нині у РФ) — учений-економіст, Експертний завісний екон. відділ Харківського інституту професійної освіти. У 20-х рр. — наук. працівник науково-дослідного інституту ВУАН у Харкові. 1928 опублікував у журналі «Облагодження України» дві статті під назвою «Діагностика української економіки», в яких обґрунтовано доводи, що Україна за рад. влади, як і в часи Рос. імперії, виходить економічною колонією Росії. Через деякий час В. зупинився перекладати статтю з боку офіційних рад. органів, був змушений написати спростування своєї статті та згодом свої погляди на погляди як помилкові, згодом репресований (1933–1938). Згодом завідував кафедрою Ростовського фін. екон. ін-ту.	
Хавський Микола (спр. Фітінюк; 13.12.1893, с. Тростянець, Харківської губ., тепер районний центр Сумської обл. — 13.03.1933, Харків) — відомий письменник, публіцист. Виховав на фронтах громадянської війни у виступах загону УНР, згодом у Червоній армії. З 1919 — член КП(б)У. 1921 почав друкуватися, переїхав до Харкова. Навесні до лів. о-цій «Ірти» (з 1923) ВАПЛІТЕ (1925–1927). Інші твори: літ. дискусія (1925–1928), викликав протестувати на «осколотому Європі», виступав гаслом «Геть від Москви! Даймо Європі», яке набрало політ. значення. Змушений був «кається», «виловити помилку». На знак протесту проти арешту свого товариша М. Яковича покинув життя самогубством. Х. — автор зб. поезій, оповідань, роману «Валашківці», публіц. праць та ін.	
Шумський Олександр (2.12.1890, с. Рудня Борова Житомирської обл., Волинської губ., тепер с. Нова Борова Волинської обл. — 18.09.1946) — відомий політ. діяч. Член УПСР (1917–1919), боротьбистів (1919–1920), з 1920 — у КП(б)У. Член УЦР. З вересня 1924 до лютого 1927 III. — нарком освіти, активно проводив політику українізації, порушив питання про усунення Д. Кагановича з посади ген. секретаря ЦК КП(б)У і заміщення його українцем В. Чубарем. 1927 звільнений з посади. III. був заарештований 13.05.1933, перебував в ув'язненні та на засланнях. 1946 намагався повернутися в Україну, дорожку був убитий за особисті розпорядженням Й. Сталіна, Л. Кагановича і М. Хрушова.	
Терміни та поняття	
Індустріалізація (від лат. «діяльність, старанність») — система заходів, спрямованих на прискорений розвиток важкої промисловості з метою технічного переозброєння економіки й зміцнення оборони країни, процес створення вел. машинного виробництва в усіх галузях господарства країни.	
«Коренизація» — політика більшовиків у мовно-культурному питанні, спрямована на залучення на бік рад. влади інтелігенції та селянства корінних національностей (у тому числі українців). Спрямована створення відомості гар-	

ДОДАТОК АБ

Таблиця відповідності тем у навчальних посібниках і програмі ЗНО

Тема	«Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк	«Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова	«Експрес-підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна	«Історія України: міні довідник» І. Панчука
«Вступ до історії України»	Тема 1 і тема 2 об'єднанні	+	-	+
«Стародавня історія України»		+	+	+
«Київська держава»	+	+	+	+
«Галицько-Волинська держава. Монгольська навала»	+	+	-	+
«Литовсько-руська держава. Українські землі у складі Великого князівства литовського та інших держав (у другій половині XIV – першій половині XVI ст.)	+	+	+	+
Українські землі у складі Речі Посполитої (друга половина XVI ст.)	+	+	+	+
Українські землі у складі Речі Посполитої (перша половина XVII ст.)	+	+	+	+

Продовження ДОДАТКА АБ

Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст.	+	+	+	+
Українські землі наприкінці 50-х– у 80-ті роки XVII ст.	+	+	+	+
Українські землі наприкінці XVII– у першій половині XVIII ст	+	+	+	+
Українські землі в другій половині XVIII ст.	+	+	+	+
Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII– у першій половині XIX ст.	+	+	+	+
Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	+	+	+	+
Культура України кінця XVIII – першої половини XIX ст.	+	+	+	+
Наддніпрянська Україна у другій половині XIX ст.	+	+	-	+

Продовження ДОДАТКА АБ

Західноукраїнські землі в складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії у другій половині XIX ст.	+	+	+	+
Культура України у другій половині XIX – на початку XX ст.	+	+	+	+
Наддніпрянська Україна в 1900–1914 рр.	+	+	-	+
Західноукраїнські землі у складі Австро- Угорської імперії у 1900– 1914 рр.	+	+	+	+
Україна в Першій світовій війні	+	+	+	+
Українська революція	+	+	+	+
Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918– 1920 рр.)	+	+	+	+
Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921 – 1928 рр.)	+	+	+	+
Утвердження тоталітарного режиму в 1929–1939 рр.	+	+	+	+
Західна Україна в 1921–1939 рр.	+	+	+	+
Україна під час Другої світової війни (1939– 1945 рр.)	+	+	+	+

Закінчення ДОДАТКА АБ

Україна в перші повоєнні роки (1945–на початку 1950-х років)	+	+	+	+
Україна в умовах десталінізації (1953–1964 рр.)	+	+	+	+
Україна в період загострення кризи радянської системи (1965–1985 рр.)	+	+	+	+
Розпад Радянського Союзу та відродження незалежності України (1985–1991 рр.)	+	+	+	+
Україна в умовах незалежності	+	+	+	+

ДОДАТОК АВ

Таблиця перевірки наявності у посібниках понять і термінів, які наведені
програмою ЗНО

Терміни по темах	«Історія України: довідник для підготовки до ЗНО» Н.М. Сорочинської, О. О. Мартинюк	«Історія України: комплексне видання» С. В. Кульчицького, С. В. Власова	«Експрес- підготовка до ЗНО» Г. Г. Дедуріна	«Історія України: міні довідник» І. І. Панчука
«історія», «хронологія», «історичні джерела», «археологія», «цивілізація»	0/6	4/6	0/6	6/6
«археологічна культура», «палеоліт», «мезоліт», «неоліт», «неолітична революція», «єнеоліт», «бронзовий вік», «ранній залізний вік», «привласнювальне господарство», «відтворювальне господарство», «колонізація», «кочовики», «курган»	7/13	11/13	6/13	13/13

Продовження ДОДАТКА АВ

«племінний союз», «князь», «полюддя», «язичництво», «християнство», «шлюбна дипломатія», «роздробленість», «віче», «вотчинне землеволодіння», «бояри», «смерди», «ізгої», «закупи», «холоп», «ікона», «мозаїка», «фреска», «книжкова мініатюра», «билина», «літопис».	3/20	5/20	1/20	20/20
«ярлик» і «баскак»	0/2	0/2	0/2	2/2
«шляхта», «магдебурзьке право», «магістрат», «цехи, «Дике поле», «козак».	1/6	6/6	2/6	6/6
«воєводство», «реєстрове козацтво», «українське козацтво», «Запорозька Січ», «старшина», «клейноди», «греко- католицька церква», «братство», «полемічна література».	3/9	6/9	3/9	9/9
«панщина», «фільварки», «Золотий спокій».	1/3	1/3	0/3	3/3
«Національно-визвольна війна», «Військо Запорозьке», «Гетьманщина», «покозачення».	3/4	4/4	3/4	4/4

Продовження ДОДАТКА АВ

«Руїна», «Великий згін».	2/2	1/2	0/2	2/2
«Конституція», «Малоросія», «Малоросійська колегія», «козацьке бароко», «козацький літописи».	2/5	3/5	2/5	5/5
«Нова (Підпільненська) Січ», «паланка», «зимівник», «Задунайська Січ», «Коліїщина».	3/5	2/5	3/5	5/5
«промисловий переворот», «нація», «національне відродження», «національна ідея», «масонство», «декабристи».	4/6	6/6	1/6	6/6
«будителі», «революція», «Весна народів».	1/3	3/3	1/3	3/3
«романтизм», «класицизм».	0/2	1/2	2/2	2/2
«Київська козаччина», «земство», «громадівський рух».	0/3	1/3	1/3	3/3
«трудова міграція», «партія», «українофіли», «москвофіли», «народовці», «радикали», «нова ера».	1/7	3/7	2/7	7/7
«меценат», «професійний театр», «реалізм», «модернізм».	1/4	3/4	2/4	4/4

Продовження ДОДАТКА АВ

«монополія», «хутір», «відруб», «чорносотенець», «страйк».	0/5	2/5	1/5	5/5
«Народне віче»	1/1	1/1	1/1	1/1
«світова війна», «Галицько- Буковинське генерал- губернаторство»	2/2	2/2	1/2	2/2
«автономізація», «самостійники», «універсали УЦР», «Генеральний Секретаріат», «Вільне козацтво», «Народний Секретаріат».	2/6	4/6	1/6	6/6
«Директорія», «соборність», «отаманщина», «воєнний комунізм», «Чортківська офензива», «Київська катастрофа».	2/6	4/6	3/6	6/6
«неп», «трест», «індустріалізація», «коренізація», «автокефальна церква».	1/5	2/5	1/5	5/5
«тоталітарний режим», «п'ятирічка», «форсована індустріалізація», «стаханівський рух», «колективізація», «розкуркул ення», «закон про п'ять колосків», «Голодомор», «чорна дошка», «розстріляне відродження», «ГУЛАГ», «паспортна система», «соціалістичний реалізм»	5/13	8/13	4/13	13/13

Продовження ДОДАТКА АВ

«осадництво», «пацифікація», «русинство», «Таємний університет», «політична еміграція».	1/5	2/5	1/5	5/5
«радянська», «новий порядок», «план “Барбаросса”», «мобілізація», «евакуація», «План “Ост”», «Голокост», «колабораціонізм», «рух Опору», «Український штаб партизанського руху», «похідні групи», «Поліська Січ», «Східний вал», «випалена земля», «депортація».	6/15	7/15	5/15	15/15
«відбудова», «операція Вісла» «ждановщина», «лисенківщина», «холодна війна»	2/5	3/5	2/5	5/5
«десталінізація», «культ особи», «лібералізація», «політична реабілітація», «відлига», «раднаргосп», «шістдесятники», «дисиденти», «хрущовки».	6/9	7/9	4/9	9/9
«застій», «дефіцит», «розвинений соціалізм», «номенклатура», «самвидав», «тамвидав», «правозахисник», «Конституція розвинутого соціалізму».	3/8	6/8	2/8	8/8

Закінчення ДОДАТКА АВ

«перебудова», «гласність», «плюралізм», «багатопартійність», «суверенітет», «інфляція», «ринкові відносини», «референдум».	2/8	4/8	1/8	8/8
«Корупція», «тіньова економіка», «Помаранчева революція», «Євромайдан», «Небесна сотня», «революція Гідності», «сепаратизм», «антитерористична операція», «анексія», «тимчасово окупована територія», «кіборги», «волонтерський рух», «люстрація», «поліконфесійність».	5/14	4/14	4/14	14/14
Всього: 202 терміни	68	116	60	202